

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja õppetool

bakalaureusetöö

**Krimmi küsimus Ukraina ja Venemaa suhetes 1991 –
2014**

Jaak Erik Laja

juhendaja: dotsent Vahur Made

Tartu 2015

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1. KRIMMI UKRAINALE KUULUMISE PÕHJUSED.....	7
1.1. Majanduslikud ja geograafilised põhjused	7
1.2. Poliitilised põhjused	8
1.3. Sümboolsed põhjused	9
2. OLUKORD KRIMMIS 1990. AASTATE ESIMESES POOLES.....	10
2.1. Krimmi autonoomia taastamine.....	10
2.2. Krimmi separatismikatsed	12
2.3. Miks Venemaa ei sekkunud?	14
2.3a. Belaveža leping.....	15
2.3b. Budapesti memorandum	16
2.3c. Musta mere laevastiku kokkulepe.....	19
3. 1990. AASTATE TEINE POOL JA 21. SAJAND	24
3.1. Krimmi Ukrainasse integreerimine	24
3.2. Krimmi tatarlaste probleem	27
4. OLUKORD KRIMMIS 2000. AASTATE TEISEL POOLEL	29
4.1. Oranži revolutsiooni mõju Krimmis.....	29
4.2. Ukraina NATO-orientatsioon ja selle mõju Krimmile	30
4.3. Harkivi pakt	32
5. KRIMMI ANNEKSIOON	34
5.1. Eellugu.....	34
5.2. Anneksioon.....	36
5.3. Anneksioonijärgne Krimm - epiloog	38
KOKKUVÕTE.....	40
ALLIKAD JA KIRJANDUS	42
SUMMARY	49

SISSEJUHATUS

Käesolev bakalaureusetöö analüüsib Krimmi kui subjekti Ukraina ja Venemaa suhetes Nõukogude Liidu lagunemisest kuni 2014. aasta Krimmi anneksioonini. Teemavalik on sündinud mitme faktori koosmõju tulemusena: esiteks on Ukrainas toimuv juba pikka aega köitnud minu tähelepanu, teiseks huvitun sügavalt rahvusvahelistest suhetest ja modernsetest konfliktidest, kolmandaks on Krimmil kui regioonil ajalooliselt mitmetahuline ja kultuuriliselt mitmekülgne taust.

Töö jaotub viieks peatükiks, rõhuasetusega 1990. aastate esimeses pooles ning 2000. aastate teises pooles, mil Krimmi küsimus Ukraina – Venemaa suhetes figureeris põhiliste probleemküsimuste seas. Seevastu 1990. aastate teine pool ja 2000. aastate algus keskendub rohkem Krimmi suhetele Ukraina keskvõimuga ja piirkonna sisemiste arengutega. 1. peatükk annab ülevaate põhjustest, miks Krimm oli 1954. aasta järgselt osa Ukrainast, 2. peatükk kajastab Krimmi olukorda 1990. aastate esimeses pooles, 3. peatükk hindab Krimmi olukorda 1990. aastate teises pooles ja 21. sajandi alguses, rõhuasetusega Krimmi sisepoliitikal. 4. peatükk keskendub olukorrale Krimmis 2000. aastate teises pooles ning viimaks, 5. peatükk annab ülevaate Krimmi annekteerimisprotsessist ja selle järelmõjudest.

Töö alapeatükid annavad ülevaate Ukraina ja Venemaa vahelistest lepingutest, millest lähema vaatluse all on 1994. aasta Budapesti memorandum (2. peatüki alapeatükk 3.b.) ja Musta mere laevastiku lepped 1997. ning 2010. aastal (vastavalt 2. peatüki alapeatükk 3.c. ning 4. peatüki 3. alapeatükk). Ukraina – Venemaa suhete seisukohalt on oluline ka Belaveža leping 1991. aasta detsembris (2. peatüki alapeatükk 3.a.). Regionaalselt Krimmi tasandil on kõrgendatud tähelepanu all Krimmi tatarlased ning nende poliitiline olukord 1990. aastatel (3. peatüki 2. alapeatükk).

Lõviosa kasutatud materjalist moodustavad kirjandus ja publitseeritud allikad, sekundaarselt on kasutatud uurimusi ja artikleid. Publitseeritud allikad on digitaalsed ja nendest suure osa moodustavad Ukraina, Venemaa ja Krimmi seadusandlike ja täidesaatvate organite dokumendid. Töös on kasutatud ka *Wikileaks*'i avaldatud Ameerika Ühendriikide diplomaatide telegramme-memosid ajavahemikus 2008 – 2010. Memode väärtus bakalaureusetöö seisukohalt seisneb selles, et mitteametlike vestluste kaudu on võimalik saada aimu Ukraina poliitilise eliidi hinnangutest Venemaa tegevusele 2008. aasta Gruusia sõjale ning Lõuna-Ossetia ja Abhaasia

separatismi mõjudest olukorrale Krimmis.¹ Ühtlasi selgub memodest, et 2010. aasta Musta mere laevastiku kokkulepet kavandati mitteametlikul tasandil juba 2009. aastast.² Wikileaks'i avaldatud memode ehtsuses pole põhjust kahelda, omaette küsimus on muidugi asjaolu, et Ameerika Ühendriikide seisukohalt oli tegemist salastatud informatsiooniga. Samas on tegemist nüüdseks juba avalikult kasutatava materjaliga ning ükski töös kasutatud telegramm ei sea memodes figureerivaid isikuid tagantjärele ohtu. Ülejäänud allikate näol on tegemist poliitikute kirjade ja lepingutekstidega.

Töös kasutatud publitseeritud kirjandus on enamuses ingliskeelne, paari ukraina- ja venekeelse erandiga ning suurem osa nendest on kirjutatud 1990. aastate alguses või 2000. aastate keskel. Seevastu anneksioonieelsed ja –järgsed materjalid on peamiselt uurimused ning artiklid – ühelt poolt on see tingitud sellest, et antud ajaperioodi osas eksisteerib väheses koguses kirjandust, teiselt poolt on selle perioodi kajastamine ja analüüsimine uurimuste ning artiklite kaudu tulenev teadlikust kaalutlusest hoida töö rõhuasetus pigem 1990. ja 2000. aastate peal ning mitte niivõrd anneksioonieelse ja –järgse perioodi peal.

Kasutatud publikatsioonide seast toon esile eelkõige kolm: Gwendolyn Sasse 1997. aasta raamatu³, Ukraina Teaduste Akadeemia ajaloo instituudi 2014. aasta kogumikteose⁴ ja Andrei Malõgini 2000. aasta raamatu.⁵ Gwendolyn Sasse teosest oli märkimisväärselt abi Krimmi 1990. aastate ja oranži revolutsiooni järgse sisepoliitilise olukorra tundmaõppimisel ja kirjeldamisel, Ukraina Teaduste Akadeemia kogumikteosest oli märkimisväärselt abi taustainformatsiooni kogumisel ja 1. peatüki koostamisel ning Malõgini 2000. aasta teos võimaldas tuua töösse sisse ka mõningal määral Venemaa nägemust Krimmi poliitilisest olukorrast. Sarnaselt Sassega on Malõgin analüüsinud Krimmi sisepoliitilist kliimat 1990. aastatel ning mõlemad autorid on pühendanud eraldi tähelepanu ka Krimmi tatarlaste situatsioonile.

Regionaalsel ja rahvusvahelisel tasandil võime rääkida historiograafilistest sarnasustest, seda kuni Krimmi anneksioonini välja. Kolme esiletoodud näite näol võib väita, et sõltumata rahvuslikust taustast ja ajaperioodist on uurijad jõudnud

¹ Vaata näiteks telegrammi 08.10.2008, Wikileaks, <https://wikileaks.org/cable/2008/10/08KYIV2172.html>

² Vaata telegrammi 09.11.2009, Wikileaks, <https://wikileaks.org/cable/2009/11/09KYIV2054.html>

³ Sasse, Gwendolyn, *The Crimea Question: Identity, Transition and Conflict*, Harvard Ukrainian Research Center, Harvard University Press, 2007

⁴ Bažan, Oleg; Kultšitski, Oleg; Vidnjanski, Stepan ja Martõnov, Andrii, КРИМ: ШЛЯХ КРІЗЬ ВІКИ, Національна академія наук України, Інститут історії України, Київ 2014

⁵ Malõgin, Andrei, Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989 – 1999, Электронная библиотека RoyalLib, 2000, http://royallib.com/read/maligin_andrey/krimskiy_uzel.html#0

enam-vähem samadele seisukohtadele – Krimmis eksisteeris konfliktioht, ei Ukraina ega Venemaa soovinud konflikti puhkemist ning Krimmi staatus iseseisva Ukraina koosseisus oli raskustele vaatamata loomulik kompromisslahendus. Sarnaselt nähakse ka Krimmi tatarlaste olukorda 1990. aastatel. Samas näeme ka temaatilistest varjunditest tulenevaid erinevusi – ukraina ajaloolased on rõhutanud Venemaa ja Krimmi katseid Ukrainalt võimalikult palju järelandmisi välja võidelda⁶, seevastu Venemaal on levinud diskursus Kiievi kesk võimu Krimmi autonoomsete õiguste vastu võitlemisest ja nende piiramisest.⁷ Seevastu regioonivälised uurijad on oma kirjutistes neutraalsemad ja toovad esile ka rahvusvaheliste organisatsioonide, nagu näiteks OSCE, rollid Krimmi küsimuse lahendamisel.⁸

Bakalaureusetöös pole kasutatud laialdasel hulgal anneksioonijärgseid publikatsioone, mistõttu põhjalikku hinnangut anneksioonijärgsele historiograafiale ja koolkondlikele ning riiklikele erinevustele ajaloolaste ja riigiteadlaste seas on raske anda. On suhteliselt tõenäoline, et jätkub varasem praktika, kus ukrainlastest uurijad on Venemaa suhtes kriitilisemalt meelestatud ja vastupidi. Tõenäoliselt leiab ka aset mõningate varasemate sündmuste ja/või vaadete ümberhindamine.

Eestikeelset kirjandust ja uurimusi eksisteerib tänase seisuga selles valdkonnas vähe, kuid mainimist väärib siiski Holger Möldri, Vladimir Sazonovi ja René Värgi kaheosaline „Akadeemias“ ilmunud uurimus „Krimmi Venemaaga liitmise ajaloolised, poliitilised ja õiguslikud tagamaad“.⁹ Möldri, Sazonovi ja Värgi töö on hästiargumenteeritud ja ülevaatlik, kuid teose rõhuasetus on 2014. aasta anneksioonil ning 1990. – 2000. aastad on jäetud luubi alt välja, mistõttu ei sobinud uurimus bakalaureusetöös sisuliseks kasutamiseks. Varasemalt on põgusalt käsitletud Krimmi Heiko Pääbo oma dissertatsioonis „Potential of Collective Memory Based International Identity Conflicts in Post-Imperial Space: Comparison of Russian Master Narrative with Estonian, Ukrainian and Georgian Master Narratives“¹⁰, kuid tema dissertatsiooni rõhuasetus on pigem konstrueeritud ajaloolistel narratiividel, mistõttu ka Pääbo töö antud bakalaureusetöö kasutatud materjalide hulka ei ühtinud.

⁶ Vaata Bažan; Kultšitski; Vidnjanski ja Martõnov 2014

⁷ Vaata Malõgin 2000

⁸ Vaata Stern, Paul ja Druckman, Daniel, *International Conflict Resolution After the Cold War*, Committee on International Conflict Resolution, National Academy Press, Washington D.C., 2000

⁹ Mölder, Holger; Sazonov, Vladimir; Värk, René, Krimmi Venemaaga liitmise ajaloolised, poliitilised ja õiguslikud tagamaad I – II, *Akadeemia*, nr 12, 2014 ja nr 1, 2015

¹⁰ Pääbo, Heiko, *Potential of Collective Memory Based International Identity Conflicts in Post-Imperial Space: Comparison of Russian Master Narrative with Estonian, Ukrainian and Georgian Master Narratives*, Institute of Government and Politics, Tartu University Press, 2011

Nõnda on antud lõputöö näol ehk tegemist esimese eestikeelse uurimusega, mis Krimmi küsimuse Ukraina ja Venemaa suhetes kokku võtab. Kuigi töö olemus on paljuski kirjeldav ja eelnevatele publikatsioonidele-uurimustele tuginev, evib teos siiski eesmärgi, milleks on esiteks näidata, et Krimm on olnud potentsiaalne konfliktipiirkond juba ligikaudu kakskümmend aastat ning teiseks et Ukraina ei võtnud ette või ei olnud suuteline võtma ette piisavalt samme Krimmi endaga lõplikult sidumiseks ja selle „kaitsmiseks“ Venemaa eest. Töö sekundaarne eesmärk on välja tuua Krimmi sisepoliitilised ja sotsiaalsed probleemid ning muutused 1990. ja 2000. aastatel, eraldi tähelepanu all on Krimmi tatarlased. Siinkohal loodan, et töö annab vastavast valdkonnast huvitunutele võimaluse saada Krimmi küsimusest Ukraina ja Venemaa suhetes informatiivse sissejuhatuse ning motiveerib tööga tutvujaid antud temaatikasse süvenema ja valdkonda edasi uurima asuda.

1. KRIMMI UKRAINALE KUULUMISE PÕHJUSED

1.1. Majanduslikud ja geograafilised põhjused

Krimm on poolsaare vormis ühenduses maismaa-Ukrainaga, maismaa Ukrainast tuleb Krimmi kaks elulise tähtsusega ressursi – vesi ja elekter. Dnepri jõe kanalid on Krimmi joogivee allikad ja elekter tuleb Krimmi hüdroelektrijaamadest, tuumajaamadest ja Donetskis söekaevandustest, neid kõiki on hiljutises ajaloos hallanud administratiivselt Ukraina. Pärast Teist maailmasõda oli Krimm põllumajanduslikult väga kehv seisus – maismaa kaudu ühenduses olev Ukraina NSV ulatas abikäe. Ukrainlastest talunikud, töölised, mehaanikud saabusid Krimmi ülesehitustöödel abistama, mõnikord vabatahtlikult, mõnikord vägisi.¹¹

Hüdroelektrijaamad Lõuna-Ukrainas aitasid Krimmi elektri ja joogiveega varustada, Krimmi põllumajanduslik eksport suundus Ukrainasse. Nikita Hruštšovi poeg Sergei väidab väga otsekoheselt, et Krimmi andmine Ukrainale oli motiveeritud majanduslik-geograafiliselt – nimelt ehitati Dnepri jõe 1950. aastate alguses hiiglaslik hüdroelektrijaam koos tammiga, mille eesmärgiks oli Lõuna-Ukraina ja Krimmi põllumajandusmaade parem kasutus.¹² Põllumajanduslikust vaatevinklist oli seega Krimmi kuulumine Ukraina koosseisu iseenesestmõistetav.

Ukraina Teaduste Akadeemia laureaadi, majandusteadlase Petro Volvatši hinnangul võeti 1953. – 1954. aasta talvel otsus Krimm Ukraina külge liita vastu tõenäoliselt just majanduslikel kaalutlustel. Krimmi elanikke asuti psühholoogiliselt selleks ette valmistama, kohalikes ajakirjanikes ilmus rohkesti Ukraina-teemalisi, eelkõige majandusliku ja ülesehitusliku iseloomuga artikleid.¹³ Volvatšiga nõustub ka Poznani Ülikooli doktor Grzegorz Skrukwa, kes näeb Krimmi Ukraina koosseisu mineku peamise põhjusena Krimmi seotust Ukraina lõunaosa Mõkolajivi ja Hersoni oblastidega – need kaks regiooni varustasid Krimmi joogivee, elektri, masinate ja ehitusmaterjaliga.¹⁴ Lisaks ei õnnestunud Kesk-Venemaalt saabunud talupoegadel Krimmi ökoloogiliste tingimustega ära harjuda, mistõttu ukrainlased asusid nende asemele. Raudteeühendus maismaa Ukrainaga sujus korralikult, seevastu Venemaaga see ühendus puudus.¹⁵

¹¹ Volvatš, Petro: „Подарунок Хрущова. Як Україна відбудувала Крим“, *Українська правда*, 21.02.2011

¹² De Nesnera, Andre: „Khrushchsev's Son: Giving Crimea Back to Russia Not an Option“, *Voice of America*, 06.03.2014

¹³ Volvatš 2011

¹⁴ Skrukwa, Grzegorz 2011:138, *Sensus Historiae*

¹⁵ *Ibid*

1.2. Poliitilised põhjused

Krimmi poolsaare elanikud olid 1950. aastate alguses seitsmekümneviie protsendi ulatuses etnilised venelased, ülejäänud kakskümmend viis protsenti olid peamiselt ukrainlased, aga leidis ka ajalooliselt põlisemaid elanikke – kreeklasi, armeenlasi, bulgaarlasi ja tatarlasi, kuigi tatarlased olid rõhuvas enamuses Krimmist küüditatud. Etnilise koosseisu alusel oleks võinud Krimm edasi Vene NFSV osaks jääda.¹⁶ Kuid poolsaare Ukraina NSV-ga liitmisel olid siiski demograafilised alused. Lääne-Ukrainas tegutsesid nõukogudevastaselt meelestatud vabadusvõitlejad, kes nõrgestasid Nõukogude võimu liiduvabariigis ja ähvardasid meelestada Nõukogude Liidu muudes liiduvabariikides elanikkonda äärmusliku(ma)le vastupanule, paljusk nagu metsavennad Baltimaades.

Krimmi andmine Ukraina koosseisu pidi lööma kaks kärbest ühe hoobiga – esiteks lisas see Ukraina koosseisu märgatava hulga etnilisi venelasi ja nõrgestas seega ukrainameelsust üle liiduvabariigi tervikuna, kuid eriti kaguosas, kus see identiteet oli juba niikuinii nõrgem.¹⁷ Teatud mõttes võib tuua taas paralleeli Baltimaadega, eelkõige Eesti ja Lätiga, kus mitte-eestlaste sisseränne konsolideeris Nõukogude kontrolli ja lämmatas kohaliku rahva identiteeti.¹⁸ Teisest küljest võib Krimmi vaadelda kui pistist – präänikut, mis pidi ukraina kommunistlikku eliiti suunama järeleandmistele Moskva ees, saades vastutasuks Krimmi poolsaare ja täiendava ligipääsu Mustale merele. Präänik laienes ka ukrainlastele tervikuna, sest see võimaldas riiklik-rahvuslikult meelestatud ukrainlastel näha Krimmi Ukraina koosseisu jõudmist Ukraina liiduvabariigi poliitilise võiduna Moskva üle.

Viimaks oli Krimmi minek Venemaa koosseisust Ukrainale ka üleliidulise poliitilise tähtsusega – Otto Ville Kuusinen serveeris seda kui näidet Nõukogude konstitutsiooni suurepärasest toimimisest praktikas, kuivõrd Krimmi oblasti minek Vene NFSV jurisdiktsioonist Ukraina NSV alla „otsustati ilma igasuguste raskusteta“.¹⁹ Nõukogude konstitutsiooni õiguslike mehhanismide ja nende efektiivse järgimise üle võib vaielda, kuid Krimmi küsimuses järgiti Nõukogude põhiseadust nõnda, nagu vastavad paragrahvid seda nõudsid.

¹⁶ Kramer, Mark 2014: „Why Did Russia Give Away Crimea Sixty Years Ago?“, *Wilson Center*

¹⁷ *Ibid*

¹⁸ *Ibid*

¹⁹ *Ibid*

1.3. Sümboolsed põhjused

1954. aasta otsust propageeriti ka kui suurt Nõukogude rahvaste sõprust. Sel aastal tähistati Perejaslavi lepingu 300. aastapäeva. Perejaslavi lepingu näol oli tegemist 1654. aastal sõlmitud leppega Vene tsaaririigi ja Ukraina Zaporizžja kasakate vahel, mis algselt kätkes endas ukraina kasakate autonoomiat Vene tsaaririigi koosseisus, kuid hiljem tõi endaga kaasa (suurema osa) Ukraina territooriumi liitmise Vene tsaaririigiga. Leping sümboliseeris igatahes ukrainlaste ja venelaste igavest sõprust, Krimmi sai seega serveerida kui „suurema õe kingitust väiksemale õele“.²⁰ 1654. aastal polnud Krimmil aga Ukraina ega Venemaaga mingit seost, seega tuleb pidada Krimmi sidumist Perejaslavi leppega puhtalt arbitraarseks propagandaks. Tõepoolest, vastavasisuline propagandaposter ka 1954. aastal valmis – see kujutas kaht meest, nendest üks kasakaliku soengu ja vuntsidega ühiselt kilpi hoidmas, kilpi ümbritses loosung „igavesti koos“.

Selle „igavesti koos“ diskursuse juures, mida propageeriti ka tõepoolest ametlikult kõrgemal tasemel, on teatav iroonia küljes. NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi tollane esimees marssal Kliment Vorošilov serveeris Krimmi Ukrainale andmist kui suurt ühist venelaste ja ukrainlaste võitu kõigi vaenlaste üle, kes Krimmi Venemaalt varem varastada oli üritanud.²¹ See vaenlaste ja varguste retoorika on äratuntavalt sarnane Vene Föderatsiooni tänase diskursusega, ainult seekord ei ole ukrainlased enam liitlased-sõbrad salakavalate vaenlaste vastases võitluses.

Krimmi liitmine Ukrainaga ei toonud aga pikemas perspektiivis kaasa tugevamaid kultuurilisi sidemeid Krimmi ja tema uue emamaa vahel – vaatamata esialgsetele ponnistustele, nii Ukraina NSV keskvõimu, kohalike Krimmi kommunistide kui ka kohalike ukraina kultuuriorganisatsioonide näol. Esialgsed põhjalikud plaanid muuta õpe ukrainakeelseks, koolitada välja ukrainlastest õpetajaskond ja kohalik meedia ühtlustada Ukraina NSV-ga hakkasid 1950. aastate lõpus vaibuma, kui sai selgeks, et kohalik elanikkond ei suuda ega pea vajalikuks ukraina keelde imbuda ning ühtlast personali välja koolitada piisavalt kiiresti ei õnnestu.²²

²⁰ Kultšitski, Oleg 2014:369

²¹ Kramer, Mark 2014

²² Bažan, Oleg 2014:373 – 375

2. OLUKORD KRIMMIS 1990. AASTATE ESIMESES POOLES

2.1. Krimmi autonoomia taastamine

1980. aastate lõpus Nõukogude Liidu liiduvabariikides alguse saanud enamjaolt üleliiduline tendents suurema autonoomsuse, kui mitte irdumise suunas, mõjutas ka olukorda Krimmis. Enne Teist maailmasõda eksisteeris Krimm autonoomse vabariigina (1921. aastast), kuid maailmasõja lõpusirgel võeti Nõukogude Liidus Moskva tasandil vastu otsus Krimmi autonoomsus likvideerida – nii Nõukogude Liidu kui ka Vene liiduvabariigi ülemnõukogu presiidiumid võtsid vastu otsuse Krimmi autonoomia likvideerimisest: autonoomia asendus oblastistaatusega Vene liiduvabariigi ja hiljem, 1954. aastast Ukraina liiduvabariigi koosseisus.²³

Autonoomialiikumine Krimmis sai üllataval kombel alguse mõnevõrra sarnase algatuse kaudu, kui Eestis. Nimelt toimusid 1987. aastal Krimmis meelevahtused potentsiaalse tuumaelektrijaama rajamise vastu – Tšernobõli katastroof oli veel inimestel värskelt meeles – seega, sarnaselt Eestiga oli esmane protestiliikumine keskkonnakaitse egiidi all. See ei arenenud aga üle rahvusliku iseloomuga liikumiseks, vaid selle asemel 'kaaperdas' protestiliikumise kohalik kompartei, mis nägi liikumises võimalust kinnistada oma võimubaasi ning suurendada seda Kiievi ja Moskva arvelt.²⁴

Olles protestiliikumise enda kasuks pööranud, asus kohalik võimueliit valmistuma potentsiaalseteks muutusteks nii üleliiduliselt kui ka Ukraina NSV siseselt. Krimm võttis eesmärgiks autonoomse vormi taastamise. Autonoomia taastamine oli mõeldud ühelt poolt selleks, et olukorras, kus Nõukogude Liit fragmenteeruks, oleks Krimmil olemas seaduslik ja õiguslik alus vastavalt oma äranägemise järgi kuulutada välja iseseisvus ja astuda välja Ukraina koosseisust. Teisalt valmistusid kohalikud kommunistid Krimmi tatarlaste naasmiseks (1989. aasta 14. novembril võttis NSVL ülemnõukogu vastu otsuse tatarlaste ajaloolisele

²³ Belitser, Natalja 2000, The Constitutional Process in the Autonomous Republic of Crimea in the Context of Interethnic Relations and Conflict Settlement, *International Committee for Crimea*

²⁴ Sasse, Gwendolyn 2007:131 – 133

kodumaale tagasilubamisest²⁵), autonoomia väljakuulutamine pidi ennetama tatarlaste tulevase pretensioone.²⁶

1990. aasta septembris võttis Krimmi ülemnõukogu (parlament) vastu otsuse 1921. aasta autonoomse vormi taastamisest ning kuulutas välja referendumi selle otsuse heakskiitmiseks. Referendum toimus 1991. aasta jaanuaris ja läks ülekaalukalt läbi.²⁷ Veel enne oli üleliidulisel tasandil toimunud uuendus, autoriks NSVL kompartei peasekretäri Mihhail Gorbatšov, kes üritas liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide võrdsustamisega (vastavasisuline seaduse võttis 26. aprillil 1990 vastu NSV Liidu Rahvasaadikute Kongress) muuta NSV Liidu lagundamise keerulisemaks.²⁸ Krimm lõikas sellest võrdsustusest kasu, kuivõrd autonoomia väljakuulutamine muutus nõnda poliitiliselt lihtsamaks. Lisaks tähendas autonoomia katset valmistuda potentsiaalseks Nõukogude Liidu lagunemiseks ning võib-olla hiljem ka Ukraina NSV-st eraldumiseks.²⁹ Olid Krimmi poliitikute motiivid, mis nad olid, autonoomiataotlused leidsid siiski Ukraina NSV juhtivate poliitikute, sealhulgas ka tulevase Ukraina presidendi – Leonid Kravtšuki – vaikiva heakskiidu.³⁰ Ukraina poliitilised jõud vaagisid, et Krimmi autonoomsuse taastamine on vältimatu ja loomulik protsess – eesmärgiks jäi vaid hoida Krimm tulevaste Ukraina piiride sees. Alternatiiviks võinuks olla sõjaline konflikt igasuguse separatismi ennetamiseks.³¹ Seega võttis Ukraina (tollal veel) ülemnõukogu (parlament) 1991. aasta veebruaris vastu otsuse Krimmi autonoomia taastamisest, Ukraina koosseisus.³²

1992. aasta alguses võttis Krimm suuna iseseisvusele ja/või sõltumatusele. Seadusliku võimu organ – ülemnõukogu – võttis vastu Krimmi põhiseaduse ja muutis ühtlasi moodustise ametliku nime autonoomsest nõukogude sotsialistlikust vabariigist lihtsalt Krimmi vabariigiks. Ühtlasi kuulutas Krimm end 1992. aasta mais iseseisvaks – iseseisvusdeklaratsioonis kasutati n-ö nõrgemat venekeelset iseseisvust tähistavat terminit (*самостоятельность*), mitte riiklikku iseseisvust tähistavat sõna (*независимость*)³³

²⁵ Sasse 2007:134

²⁶ *Ibid*

²⁷ Belitser 2000

²⁸ Sasse 2007:134

²⁹ *Ibid*

³⁰ Kuzio 2002:86 – 87

³¹ Kuzio 2002:87

³² Belitser 2000

³³ Sasse 2007:145

2.2. Krimmi separatismikatsed

Kuivõrd mujal endises Nõukogude Liidus oli juba puhkenud sõjalisi ja poliitilisi konflikte – Transnistrias, Abhaasias, Lõuna – Ossetias ja Mägi-Karabahhis, ei saanud välistada kummagi teket Krimmis. Kohalikul tasandil eksisteeris kolm poliitilist suunda: iseseisev Krimmi vabariik, autonoomne Krimm Ukraina koosseisus ja Krimm Vene Föderatsiooni koosseisus. 1990. aastate alguses domineerisid Krimmis pigem iseseisvus- ja/või venemeelsed poliitilised jõud.³⁴

Neid jõutendentse võimendas Vene Föderatsiooni ülemnõukogu (tollane parlament) 1992. aasta otsus lugeda Krimmi Ukraina koosseisu minek 1954. aastal tagantjärele ebaseaduslikuks ja õigustühiseks³⁵. Kuigi peale deklaratsioonide Vene retoorika kaugemale ei arenenud, julgustas see siiski venemeelseid poliitikuid Krimmis. Poliitilistele pingetele lisandus majandusraskused – Ukraina majanduse hüperinflatsioon võimaldas Krimmi kohalikel võimudel õigustada senisest laialdasemaid autonoomiaseadusi.³⁶ Nende seas oli ka positiivseid arenguid – näiteks võttis Krimmi ülemnõukogu vastu otsuse Krimmi vähemusrahvuste esindatusest – tatarlastele, armeenlastele, bulgaarlastele, kreeklastele ja sakslastele määrati kvoodipõhine garanteeritud esindus kohalikus parlamendis.³⁷

Konflikti võimendavaks otsuseks aga oli presidendi ametikoha loomine. 1994. aastal toimunud presidendivalimistel valiti sai esimeseks Krimmi presidendiks vene rahvuslane Juri Meškov.³⁸ Vastvalitud presidendi poliitiline programm nägi ette Krimmi põhiseaduse muutmise ja kursivõtu iseseisvusele.³⁹ Sama aasta sügisel saatis Meškov Krimmi ülemnõukogu ja muud kohalikud nõukogud laiali. Selle sammu aga luges Krimmi ülemnõukogu presiidium nii Krimmi kui ka Ukraina seadustega vastuollu minevateks.⁴⁰ Olukorda sekkusid ka Ukraina president Leonid Kutšma ning rahvusvahelisemal tasandil OSCE (tollal veel CSCE). OSCE erimissioon eesmärgiga lahendada Krimmi staatus Ukraina koosseisus sai alguse 1994. aasta juunis, harukontoriga Krimmis.⁴¹

³⁴ Belitser 2000

³⁵ Soltšanõk, Roman 1996:7

³⁶ Belitser 2000

³⁷ *Ibid*

³⁸ Oberschimdt 2002:10

³⁹ Oberschimdt 2002:10; Paul ja Druckman 2000:583

⁴⁰ Paul ja Druckman 2000:583

⁴¹ *Ibid*

Ukraina keskvalitsuse sekkumine tõi endaga kaasa Krimmi presidendi ja ülemnõukogu vaheliste pingete lõdvenemise ja ajutise koostöö Kiievi vastu, 1995. aasta alguses võttis Krimmi ülemnõukogu vastu otsuse Kiievile Krimmis kuuluvate varade natsionaliseerimisest ning ähvardas aprillis toimuvatel kohalikel valimistel samaaegselt läbi viia iseseisvusreferendumi.⁴² Reaalselt võrdusid need sammud separatismiga – Ukraina ülemraada (parlament) annuleeris vastureaktsioonina Krimmi 1992. aasta põhiseaduse. Ühtlasi andis Kutšma välja dekreeidi, mille kohaselt Krimmi ülemnõukogu allutati Ukraina ülemraadale – jõustades nõnda Ukraina suveräänsuse Krimmi suhtes.⁴³

Ukraina senisest jõulisem sekkumine ei toonud endaga siiski kaasa kohaliku elanikkonna massilisi proteste, poliitilisel tasandil mõjus see negatiivselt Ukraina-Vene läbirääkimistele Musta mere laevastiku osas, kuid Venemaa ei läinud taas retoorilistest sammudest kaugemale.⁴⁴ Krimmi ülemnõukogu spiiker, Sergei Tsekov apelleeris Ukraina tegevuse osas OSCE-le, kellelt nõudis hinnangut Kiievi sammudele rahvusvahelise õiguse seisukohast lähtuvalt.⁴⁵

OSCE mission jõudis oma uuringute tulemusena kahetisele seisukohale – ühelt poolt leiti, et Ukraina ülemraada ei ületanud oma otsustega talle antud seaduslikke volitusi ning raada tegevust konflikti käigus põhjustasid paljuski Krimmi provokatiivsed ja separatistlikud esmased sammud.⁴⁶ Ühtlasi säilis Krimmi autonoomia *de facto*, institutsioonid lihtsalt allutati senisest tugevamalt keskvõimule. Teisalt aga nägi OSCE raada otsuseid liialt radikaalsetena ja pigem konfliktiohtu soosiva kui ennetavana, eriti Krimmi venelaste seisukohalt.⁴⁷

Praktilise poole pealt mõjutas ülemraada otsus asendada kohalike valimiste senine süsteem Ukraina üleriikliku süsteemiga negatiivselt Krimmi vähemusrahvuste esindatust kohalikes võimuinstitutsioonides, eriti Krimmi tatarlaste puhul. OSCE peamine soovitus aga oli Krimmi 1992. aasta põhiseaduse ja autonoomia taastamine.⁴⁸ Eriti murettekitavaks osutus OSCE silmis asjaolu, et Kiievi ja Krimmi omavahelise vägikaikavedu seaduslikkuse üle ei otsustanud *de facto* ükski kohtumehhanism, vaid hoopis Ukraina ülemraada.

⁴² Stern ja Druckman 2000:584

⁴³ Oberschmidt 2002:17

⁴⁴ Belitser 2000

⁴⁵ Stern ja Druckman 2000:584

⁴⁶ *Ibid*

⁴⁷ *Ibid*

⁴⁸ Stern ja Druckman 2000:584

Viimaks soovitas OSCE tungivalt „välistel jõududel mitte sekkuda“, pidades selle all ilmselgelt silmas Vene Föderatsiooni poliitikuid ja/või sõjaväelasi Krimmi poolsaarel, Musta mere laevastiku baasis.⁴⁹

OSCE vahendamised hakkasid aja möödudes vilja kandma – Krimmi ja Kiievi keskvalitsuse vastasseis leidis järk-järgult leevendust. Pingelõdvenduse osas mängis kahtlemata võtmerolli Vene Föderatsiooni otsus mitte Krimmi sekkuda ega separatismi õhutada.⁵⁰ Kolm konverentsi-ümarlauda, vastavalt 1995. aasta mais Locarnos ja sama aasta septembris Jaltas ning 1996. aasta märtsis Noordwijkis, kujundasid välja konflikti tulevased lahendused.⁵¹ Esiteks sai Krimmi ülemnõukogu õigusliku mehhanismi kaevata Ukraina konstitutsioonikohtusse, juhul kui Ukraina ülemraada tulevikus Krimmi õigusi piirama hakkaks, teiseks taastati osaliselt Krimmi autonoomia, kuigi mitte enam 1992. aasta põhiseaduse piires.⁵²

Funktsionalistlikul baasil toimunud vastastikune lähenemine oli kasuks ka Kiievi keskvalitsusele – Ukraina territoriaalne terviklikkus säilis ja konfliktioht rauges, ühtlasi õnnestus Kiievil järk-järgult saavutada riiklikku ühtsust pooldavate poliitikute Krimmi omavalitsuse võtmekohtadele pääs.⁵³ Lõdvenenud olukord kajastus 1996. aastal vastu võetud Ukraina põhiseaduses. Uues põhiseaduses oli pühendatud eraldi peatükk Krimmile ja selle autonoomsele staatusele Ukraina koosseisus. Peatükis sisaldasid ka paljud OSCE soovitused, välja arvatud Krimmi tatarlaste esindatuse punkt.⁵⁴ Omalt poolt jäi aga Kiievile kohustus ja vastutus Krimmi majandusliku ja sotsiaalse käekäigu eest – varasemad majanduslikud ja geograafilised sidemed sel hetkel veel jäid paika. Üheks Krimmi majandust turgutavaks valdkonnaks soovitas OSCE turismi.⁵⁵

2.3. Miks Venemaa ei sekkunud?

Põhjuseid on siinkohal päris mitmeid. Esimesena tasub kindlasti välja tuua asjaolu, et poliitiliselt ja sõjaliselt oli Venemaa 1990. aastate alguses oluliselt nõrgem, läbirääkimisvalmim ja rahumeelsem, kui ta seda tänapäevase seisuga on. Sellele vaidleb ehk vastu asjaolu, et Venemaa sekkus jõuliselt Tšetšeenias

⁴⁹ Stern ja Druckman 2000:584

⁵⁰ *Ibid*, lk 585

⁵¹ Stern ja Druckman 2000:585; Oberschmidt 2002:18

⁵² Stern ja Druckman 2000:585

⁵³ Bukkvoll 1997:46 – 53

⁵⁴ Oberschmidt 2002:19

⁵⁵ Stern ja Druckman 2000:585

toimuvatesse eraldumiskatsetesse ning oli (vähemalt kaudne) osapool ka Transnistria, Abhaasia, Lõuna-Ossetia ning Mägi-Karabahhi konfliktides. Venemaa sekkumine Tšetšeenias 1994. aasta lõpus aga oli omamoodi vesi Ukraina veskile Krimmi separatismikatsete suhtes⁵⁶, Venemaa sekkumine Krimmi oleks täheldanud kaksikmoraali selle kõige kõrgemal tasemel, lisaks neelas Tšetšeenia konflikt juba märkimisväärselt Venemaa jõuvarusid.⁵⁷ Ühtlasi vähendas see Krimmi elanike usaldust Venemaa suhtes ja suurendas Ukraina kodakondsuse atraktiivsust (Ukraina kodanikel ilmselgelt polnud kohustust Tšetšeeniasse sõdima minna).⁵⁸ Lisapõhjustena võib esile tuua presidentide Kravtšuki ja hiljem Kutšma ning Jeltsini suhteliselt sõbralikud suhted, Ukraina vaoshoitus Krimmi isepäisuse taltsutamisel (kui taas Venemaa ja Tšetšeenia vahekorda võrrelda) ning tähtsamate lääneriikide tähelepanu Krimmis toimuva suhtes. Kuid oli kolm väga mõjuvat põhjust, miks Venemaal ei osutunud sekkumine vajalikuks:

2.3.a. Belaveža leping

Nõukogude Liidu lõpliku lagunemise põhjustajaks võib pidada 1991. aasta detsembris sõlmitud kokkulepet kolme suurema Nõukogude Liidu liiduvabariigi – Venemaa, Ukraina ja Valgevene vahel. Need kolm liiduvabariiki koos (tollase) Taga-Kaukaasiaga (Gruusia, Armeenias ja Aserbaidžaan) olid 1922. aastal allkirjastanud Nõukogude Liidu liidulepingu.⁵⁹ Belaveža leping aga denonsseeris kolmepoolset 1922. aasta liidulepingu⁶⁰, see tähendas ühelt poolt *de iure* Nõukogude Liidust eraldumist ja teiselt poolt nii *de iure* kui ka *de facto* liidulepingu tähtsusetuks muutumist, kuivõrd kolm neljast asutajaliikmest oli lepingu üles öelnud.

7. detsembril leidis aset Boriss Jeltsini visiit Valgevenesse, samaaegselt külastas vabariiki Leonid Kravtšuk. Valgevene ülemnõukogu esimees Stanislau Šuškievič otsustas neid võõrustada riiklikus suvilas Viskulis, Belaveža metsas. Suvilas algasid konsultatsioonid selle üle, kuidas n-ö lahendada Nõukogude Liidu küsimus. Venemaa ja Valgevene soovisid sõlmida kolmepoolse liidulepingu ja

⁵⁶ Kuzio 2002:88

⁵⁷ *Ibid*

⁵⁸ Belitser 2000

⁵⁹ Plohhõ 2015

⁶⁰ СОГЛАШЕНИЕ о создании Содружества Независимых Государств, *Исполнительный комитет СНГ*, 08.12.1991, <http://cis.minsk.by/page.php?id=176>

samaaegselt kuulutada Nõukogude Liidu asutamislepingu kehtetuks. Ukraina aga ei olnud nõus formulatsiooniga liidulepingust, vaid soovis, et liidu asemel oleks uus lepinguline moodustis „ühendus“.⁶¹

8. detsembril allkirjastasid Jeltsin, Kravtšuk ja Šuškievič lepingu Sõltumatute Riikide Ühenduse loomisest. Leping nägi ette Venemaa, Ukraina ja Valgevene seniste piiride tunnustamist, ühiskontrolli Nõukogude Liidu tuumaarsenali üle ja ühenduse valmisolekut võtta enda liikmeks soovi avaldavad Nõukogude Liidu liiduvabariigid.⁶² Ühtlasi kuulutas leping Nõukogude Liidu kui rahvusvahelise õiguse ja geopoliitilise reaalsuse subjekti eksistentsi lõppenuks.⁶³ Nõukogude Liidu eksistentsi lõppenuks kuulutamine oli eriti tähtis Venemaa seisukohast, kuivõrd see võimaldas Jeltsinil lihtsustada Mihhail Gorbatšovi võimubaasi lõplikku hävitamist.⁶⁴

Ukraina – Venemaa suhete seisukohalt on oluline, et Belaveža leping kinnitas eksisteerivad riigipiirid, see tähendas, et Krimm jäi endiselt osaks Ukrainast ning Venemaa andis esimest korda *de iure* ja *de facto* sellele heakskiidu. Veel enne lepingu sõlmimist, detsembri alguses, oli Ukrainas toimunud iseseisvusreferendum, kus ukrainlased hääletasid ülekaalukalt riikliku iseseisvuse poolt. Venemaa eesotsas Jeltsiniga tunnustas referendum tulemust ja õnnitles Kravtšukki Ukraina riigi sünni puhul.⁶⁵ See žest ja Kravtšuki sõbralikud suhted Jeltsiniga olid kahtlemata faktorite seas, miks Venemaa 1990. aastate alguses Krimmi separatismikatsetesse mõjusalt ei sekkunud.

2.3.b. Budapesti memorandum

Pärast Belaveža lepingut ei olnud Nõukogude Liidu ülejäänud liiduvabariikidel muid geopoliitiliselt reaalseid valikuid peale SRÜ-ga liitumise. See sai teoks 1991. aasa 21. detsembril, mil lisaks Ukrainale, Venemaale ja Valgevenele liitus SRÜ-ga veel kaheksa endist Nõukogude Liidu liiduvabariiki (SRÜ-st jäid välja Gruusia ja Balti riigid). Koos Ukraina, Venemaa ja Valgevenega allkirjastasid nad nn Almatõ deklaratsiooni, mis nägi ette „strateegilis-sõjaliste jõudude“ ja

⁶¹ Plohhõ 2015

⁶² СОГЛАШЕНИЕ о создании Содружества Независимых Государств, *Исполнительный комитет СНГ*, 08.12.1991, <http://cis.minsk.by/page.php?id=176>

⁶³ *Ibid*

⁶⁴ Plohhõ 2015

⁶⁵ *Ibid*

tuumarelvade üle ühiskontrolli.⁶⁶ Deklaratsioonile vaatamata osutus ühiskontroll tuumarelvade üle keerukaks. Tuumarelvad pidid algselt minema lepingu kohaselt vastloodud Sõltumatute Riikide Ühenduse käsutusse, kuid kõik endise Nõukogude Liidu vabariigid ei liitunud SRÜ-ga (Balti riigid) või ei ratifitseerinud leppe hartat (Ukraina). Balti riikide puhul oli tegemist teadliku valikuga sihtida liikmelisust teistes organisatsioonides, Ukraina ei ratifitseerinud leppe hartat, kuid osales siiski SRÜ tegevuses.

Erinevalt ülejäänud endisest liiduvabariikidest pidas Ukraina end Venemaaga võrdväärseks NSV Liidu järglaseks ja pretendeeris täies ulatuses enda territooriumil asuvatele Nõukogude Liidust järele jäänud ressurssidele ja relvaelementidele.⁶⁷ Tuumarelvade omandiküsimusse sekkusid Ameerika Ühendriigid, kes pooldasid selles küsimuses ainukuuluvust ja seda Vene Föderatsiooni näol, põhjuseks oli eelkõige soov vältida nn tuuma-Jugoslaavia stsenaariumit, kus igal uuel riiklikul moodustisel oleks tuumapotentsiaal.⁶⁸

1992. aasta mais allkirjastasid USA, Venemaa, Ukraina, Kasahstan ja Valgevene (kõik olid pärinud osa NSV Liidu tuumaarsenalist) nn Lissaboni protokollis lisaks varasemalt sõlmitud tuumarelvastuse vähendamise kokkuleppele (START). Protokollis V artikkel kohustas kõik endised liiduvabariigid peale Venemaa oma tuumaarsenalist loobuma.⁶⁹ Tegemist oli Ühendriikide – Vene kahepoolse diplomaatilise surve tulemusega. Ameerika Ühendriigid üritasid veenda Ukrainat selle sammu vajalikkuses ja kasulikkuses, riigi president George Bush saatis Ukraina presidendile Kravtšukile isikliku kirja, kus tõi esile neli võimalust, kuidas Ukraina julgeolekumuresid tuumarelvavabalt lahendada⁷⁰: Esiteks lubas Bush, et Ühendriigid tegutsevad ÜRO Julgeolekunõukogus koheselt, kui Ukraina peaks osutuma tuumaahvarduse või –agressiooni ohvriks. Teiseks soovitas Bush usaldada uut regionaalset julgeolekusüsteemi Euroopa Julgeoleku ja Koostöö Nõukogu näol. Kolmandaks soovitas Bush panna rõhku

⁶⁶ The Alma-Ata Declaration, *Library of Congress*, 21.12.1991, http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/belarus/by_appnc.html

⁶⁷ Budjerõn, Mariana, 2014, The Breach: Ukraine's Territorial Integrity and the Budapest Memorandum, *Issue Brief #3, Wilson Center*

⁶⁸ Budjerõn 2014

⁶⁹ *Ibid*

⁷⁰ Letter from G.H.W. Bush to Ukrainian President L. Kravchuk, *Wilson Center*, 23.06.1992, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119814>

majanduslikele ja poliitilistele reformidele kui julgeolekugarantiidele. Viimaks lubas Bush ameeriklaste abi Ukraina kaitseväge tavarelvastuse reformeerimisel.⁷¹

Ukraina soovis julgeolekutagatiste osas kõrgel tasemel allkirjastatud lepet, soovitavalt Venemaa osalusel. 1992. detsembris esitas Ühendriikide suursaadik Kiievis Ukraina välisministeeriumile vastavasisulise leppe mustandi.⁷² Mustand nägi ette kolm põhilist kohustust: tuumavõimekusega riikide garantii tuumavõimekuseta riikide ees ning kohustus austada Ukraina iseseisvust, suveräniteeti ja piiride puutumatust nii CSCE lõppakti kui ka ÜRO hartaga vastavuses.⁷³ Ukrainale tundusid need sammud liiga deklaratiivsetena, kuid Ühendriikide suursaadik andis mõista, et kaugemale Ühendriigid julgeolekutagatiste osas pole valmis minema. Sellegipoolest valmistas Ukraina välisministeerium omapoolse vastuettepanekuna täiendatud mustandi, mis nägi ette agressiooni või agressiooniähvarduste korral lepinguosapoolte kollektiivseid sanktsioone agressori suhtes. Vastavat mustandit tutvustati ka 1993. aastal Ukrainasse saabunud uuele Ühendriikide suursaadikule Strobe Albottile, kes samaaegselt andis ülevaate USA uue presidendi Bill Clintoni välispoliitilistest plaanidest.⁷⁴

Ei Ühendriigid ega Venemaa nõustunud sanktsioneerimismehhanismiga. Siiski sai Ukraina diplomaatiliste käikude edenedes endale kolm olulist võitu. 14. jaanuaril 1994 Moskvast allkirjastasid Clinton, Jeltsin ja Kravtšuk avalduse, milles Ukraina saavutas kompensatsiooni loobunud tuumarelvade ja selles sisaldunud rikastatud uraani eest. Ühtlasi sai Ukraina Venemaalt ja USA-lt julgeolekutagatised, mis oli diplomaatiline võit Venemaa üle, kes ei soovinud Ukrainale algselt mingeid tagatise anda (samast ei saanud Ukraina *garantiisid*) ning poliitilisel tasemel oli oluline olla võrdsel tasemel osapool lepingus Ühendriikide ja Venemaaga.⁷⁵

Lõpliku kuju said julgeolekutagatised 5. detsembril CSCE kokkutulekul Budapestis, kus Ühendriigid, Ühendkuningriik ja Venemaa ühelt poolt ning Ukraina, Valgevene ja Kasahstan teiselt poolt allkirjastasid memorandumid, mis kinnitas eelnevalt lubatud julgeolekutagatised. Memorandumid VI artikkel sisaldas

⁷¹ *Ibid*

⁷² Draft Joint US – Russia Statement Regarding Security Assurances/Guarantees for Ukraine, *Wilson Center*, 10.12.1992, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119816>

⁷³ Budjerõn 2014

⁷⁴ Budjerõn 2014

⁷⁵ *Ibid*

ka Ukraina poolt pakutud kollektiivse tegutsemise mehhanismi, küll aga nägi see mehhanism ette vaid konfliktiolukorras lepinguosapoolte konsultatsioonid.⁷⁶

Budapesti memorandumit võib lugeda kompromisslahenduseks, mis rahuldab allkirjastamise hetkel kõiki osapooli. Venemaal õnnestus saada Nõukogude Liidu tuumaarsenal ainuisikuliselt enda käsutusse, rahalise kompensatsiooni ning julgeolekutagatiste hinnaga. Ühendriikidel õnnestus täita oma eesmärk NSV Liidu tuumaarsenali vähendamisest ja konsolideerimisest. Ukrainal õnnestus saada julgeolekutagatised ja siduv leping Venemaaga, lisaks sai Ukraina rahalist kompensatsiooni. Tuumarelvade säilitamise majanduslik ja poliitiline võimekus oli USA ja Venemaa diplomaatilise surve tõttu niigi vähetõenäoline. Ukraina kaotuseks ja (tänase seisuga) Venemaa võiduks aga tuleb lugeda seda, et Ukraina ei saanud julgeolekugarantiisid ning Budapesti memorandum ei sisaldanud piisavalt tugevaid mehhanisme, et lepingu rikkujat karistada. Samas igasugused lepingud kaotavad oma väärtuse, kui üks peamistest osapooltest neid rikub ning Venemaa tegevus Krimmis 2014. aasta kevadel tõi siiski endaga kaasa (minimaalsel tasemel) sanktsioonid Ühendriikide ja Euroopa Liidu poolt.

Venemaa tegevuse puhul Krimmis tulid ülejäänud memorandumi osapooled 5. märtsil esimest korda kokku ning andsid ka välja ühise avalduse. Venemaa ignoreeris seda kohtumist. Avaldus mõistis hukka Venemaa sammud Krimmis, kui Ukraina suveräniteeti ja territoriaalset terviklikkust rikkuvad, rõhutas Ukraina – Venemaa kahepoolsete läbirääkimiste hädavajalikkust ja tõstatas küsimuse rahvusvaheliste vaatlajate Krimmi ning Ida-Ukrainasse saatmise vajalikkusest.⁷⁷

Venemaa omalt poolt üritas pärast esialgset vaikust ja memorandumi eiramist tembeldada hoopis lääneriike memorandumi rikkujaks, kuivõrd „Ühendriigid ja EL julgustasid aktiivselt riigipööret Kiievis, käitudes nõnda Ukraina poliitilise iseseisvuse ja suveräniteedi vastu vastuolus oma Budapesti memorandumis võetud kohustustega“⁷⁸

2.3.c. Musta mere laevastiku kokkulepe

Küsimus Nõukogude Liidu Musta mere laevastiku kuuluvusest tõstatas juba varakult pärast Nõukogude Liidu lagunemist. Algselt oli plaanis allutada Musta

⁷⁶ *Ibid*

⁷⁷ Office of the Spokesperson, U.S./U.K./Ukraine Press Statement on the Budapest Memorandum Meeting, *U.S. Department of State*, 05.03.2014 <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/03/222949.htm>

⁷⁸ US, EU violate commitments under Budapest memorandum – Moscow, *Voice of Russia*, 19.03.2014,

mere laevastik Sõltumatute Riikide Ühenduse ühistele relvaüksustele, vastavalt 30. detsembril 1991 Minskis sõlmitud kokkuleppele.⁷⁹ 1992. aasta alguses aga löid nii Ukraina kui ka Venemaa oma kaitseministeeriumi ja asusid NSV Liidu relvajõudusid rahvuslikule baasile ümberformeerima.⁸⁰ Venemaa üritas manööverdada ka poliitilisel tasemel - kasutades eelpool mainitud parlamendi 1992. otsust kuulutada Krimmi Ukrainale minek 1954. aastal õigustühiseks. Nimelt oli üks selle otsuse eesmärkidest genereerida Krimmis ja Musta mere laevastiku personali seas Ukraina suhtes separatismimeeleolusid ning seeläbi sundida Ukrainat Musta mere laevastiku ja Sevastopoli mereväebaasi osas Venemaale järeleandmisi tegema.⁸¹

Samal ajal oli aga Ukraina haaranud Krimmis asuvate sõjaliste üksuste osas initsiatiivi. 1992. aasta jaanuarist alates asus Ukraina võtma sealsetelt üksustel truudusvannet Ukraina riigile – protsess sujus enam-vähem ladusalt nii maismaaüksuste, piirikaitseüksuste kui ka sisevägede seas, ainsana kerkisid probleemid mereväelastega. Ukrainlaste kontsentratsiooni mereväelaste seas võib arvata 20 – 30 % piiridesse ohvitserkorpuse ja 30 – 60 % lihtpersonali vahemikku.⁸² Ukraina üritas mereväelasi enda teenistusse meelitada muuseas parema palgaga, paremate elamistingimustega, lisaks võimaldas meremeestel soovi korral paikselt Krimmi jääda (Venemaa puhul oleks see võimalus väiksem olnud, ühtlasi ei olnud tollal mereväelaste seas uskumust, et Krimmis võiks sõjaline konflikt puhkeda).⁸³

1992. aasta juunis asusid Ukraina ja Venemaa presidendid isiklikul tasandil laevastiku osas läbi rääkima. Ukraina pool pakkus lahendusena välja laevastiku kahe riigi vahel jagamise ning edasise ühise paiknemise Krimmis. Vene pool aga pooldas kogu laevastiku SRÜ ühiskontrolli alla jäämist, eelkõige tuumarelvastatud laevade tõttu. Ukraina pool aga kahtlustas, et SRÜ kontroll areneb samm-sammult üle Venemaa kontrolliks.⁸⁴ Sama aasta oktoobris saavutati kokkulepe, et laevastik läheb kahe riigi vahel jagamisele, mereväelased annavad ametivande

⁷⁹ Zaborski, Viktor 1995, *Crimea and the Black Sea Fleet in Russian – Ukrainian Relations, Discussion Paper 95-11 of the Belfer Center for Science and International Affairs*

⁸⁰ *Ibid*

⁸¹ Sasse 2007:224

⁸² Sasse 2007:225

⁸³ *Ibid*

⁸⁴ Zaborski 1995

vastavalt kodakondsusele ning kuni laevastiku jagamisprotsessi lõppemiseni on merevägi kahe riigi ühise kontrolli all.⁸⁵

1993. aasta sügisel sekkus Musta mere laevastik Gruusia kodusõtta, seda peamiselt venelastest komandöride initsiatiivil. Laevastik toetas Gruusia valitsusvägesid ja president Eduard Ševardnadzet võitluses kukutatud presidendi Zviad Gamsahurdia ning tema mässuliste vastu.⁸⁶ See ettevõtmine pani ukrainlased protesteerima, kuivõrd nemad polnud riiklikul tasandil laevastiku sekkumist lubanud.⁸⁷ Samaaegselt halvenev majanduslik olukord sundis ukrainlasi laevastiku jagamisprotsessi kiirendama⁸⁸ ning 1993. aasta juunis leppisid Jeltsin ja Kravtšuk kokku üleminekuperioodi ajalise kestuse, septembrist kuni 1995. aasta alguseni, kusjuures Venemaa säilitas õiguse oma osa laevastikust Sevastopolis hoida.⁸⁹

Musta mere laevastikupersonal aga reageeris sellele kokkuleppele skeptiliselt. 120-liikmeline ohvitserigrupp pöördus nii Ukraina kui ka Venemaa parlamentide poole palvega see kokkulepe tagasi lükata. Kokkuleppe revideerimist pooldas ka Venemaa kaitseminister Pavel Gratšev.⁹⁰ Kokkuleppe vastu oli ka Venemaa parlament, kes ohvitseride ettevõtmisest julgustatuna otsustas ka omi eesmärged täitma asuda. 1993. aasta juulis kuulutas parlament Sevastopoli Venemaa omanduses olevaks.⁹¹ Seda sammu ignoreerisid nii Jeltsin kui ka Kravtšuk, valuliselt reageeris aga näiteks Ukraina parlamendi välisasjade komisjoni esimees Dmõtro Pavlõtško, kelle sõnul „see võrdus Ukrainale sõjakuulutamisega“.⁹² ÜRO Julgeolekunõukogu luges selle sammu Ukraina – Venemaa piirilepingu ning ÜRO harta põhimõtetega vastuolus olevaks.⁹³ Venemaa parlamendi käitumises ei pruugi siinkohal näha esmaeesmärki Ukrainale territoriaalseid pretensioone esitada, vaid pigem oli tegemist järjekordse (poliitiliselt arutu) Jeltsini ettevõtmise torpedeerimisega.

Üleminekuperioodi jooksul jõudis toimuda ka üks äärmiselt ohtlik intsident – 1994. aasta aprillis üritas üks „venemeelne“ hüdrograafiline alus Odessa

⁸⁵ Sasse 2007:227

⁸⁶ Malõgin 2000:9

⁸⁷ Sasse 2007:228

⁸⁸ Zaborski 1995

⁸⁹ Sasse 2007:228

⁹⁰ Zaborski 1995

⁹¹ *Ibid*

⁹² *Ibid*

⁹³ *Ibid*

mereväebaasist Sevastopolisse seilata, Ukraina võimud aga lugesid laeva enda omandusse kuuluvaks ning üritasid „põgeneva“ laeva kinni pidada. Kui ukraina patrull üritas pardale tulla, andis laevakapten oma meeskonnale käsu laev lahinguvalmidusse viia. Ukrainlased otsustasid järele anda ja konflikt lahenes veretult.⁹⁴ Kuid see episood, nagu ka Musta mere laevastiku tegevus Gruusia rannikul demonstreeris jagatud juhtimise haprust, seda eriti isepäisete komandöride tegevuse kontrollimisel.

1995. aasta alguseks ei olnud Ukraina ja Venemaa veel laevastikujaotuse osas kokkuleppele jõudnud, seega ühiskontroll laevastiku üle jätkus. Sama aasta juunis jõudsid Ukraina ja Venemaa lõpuks kokkuleppele laevastiku jaotuse osas – neli viiendikku laevastikust Venemaa, üks viiendik Ukraina kontrolli alla (Ukraina „müüs“ kokkuleppe alusel osa oma laevastikust Venemaale).⁹⁵ Kokkuleppe aga blokeeris taaskord Venemaa parlament, kes üritas jätkuvalt Ukraina käest laevastiku ja Sevastopoli osas kontsessioone välja võluda. Riigiduum (1993. aasta põhiseadusreformi järgselt parlamendi alamkoda) tegi Ukraina parlamendile ettepaneku asuda läbirääkimistesse Krimmi 1954. aasta ülemineku, Musta mere laevastiku ja Sevastopoli staatuse üle.⁹⁶ Föderatsiooninõukogu (ülemkoda) kuulutas Sevastopoli „Vene linnaks“. ⁹⁷ President Jeltsin aga, olles võitnud valimised 1996. aasta suvel, vetostas mõlemad otsused.⁹⁸

28. mail kirjutasid Ukraina ja Venemaa peaministrid Pavlo Lazarenko ja Viktor Tšernomõrdin Kiievis alla lõplikule kokkuleppele⁹⁹ laevastiku jaotamise ning selle paiknemise osas. 525-st laevast 271 läks Venemaa koosseisu ja 254 Ukraina koosseisu. Ukraina andis oma 254-st veel 117 üle Venemaale, nende 117 laeva väärtus arvutati Ukraina energiavõla suhtes. Venemaa tunnustas Sevastopoli Ukrainale kuulumist, Ukraina nõustus liisima Sevastopoli mereväebaasi Venemaale 2017. aastani, optsiooniga pooltevahelisel nõusolekul pikendamiseks.¹⁰⁰ Sellele järgnes 31. mail Vene – Ukraina sõpruse ja

⁹⁴ Malõgin 2000:9

⁹⁵ Sasse 2007:234

⁹⁶ Malõgin 2000:13

⁹⁷ Sasse 2007:235

⁹⁸ *Ibid*

⁹⁹ Документ 643_076, Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, *Верховна Рада України*, 28.05.1997, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076

¹⁰⁰ Malõgin 2000:14

koostöölepingu sõlmimine presidentide Jeltsini ja Kutšma vahel Moskvas.¹⁰¹ Leppe pidid veel ratifitseerima kummagi riigi parlamendid. Ratifikatsiooniprotsess kulges kiiresti Kiievis, Moskvas protsess venis. Venemaa riigiduum üritas veel vaatamata lepingu sõlmimisele olukorda Krimmis mõjutada, näiteks tõstatades küsimuse enne 1954. aastat sündinud krimlaste kodakondsuseküsimuse¹⁰², kritiseeris Krimmi uut (1998. aastal vastuvõetud) põhiseadust, kuivõrd see sätestas ukraina keele ainsa riigikeelena. Duuma nõudis vene keele Krimmis ja (laiendusena) ka ülejäänud Ukrainas teiseks riigikeeleks kuulutamist.¹⁰³ Duuma ettevõtmistele ei jäänud võlgu ka föderatsiooninõukogu, kes Ukraina – Vene sõpruslepingu vetostas.¹⁰⁴ Kuid pärast Jeltsini surveavaldusi andsid alla Vene parlamendi mõlemad kojad ning ratifitseerisid lepingu vastavalt 1998. aasta detsembris ja 1999. aasta jaanuaris.¹⁰⁵ Musta mere laevastiku ja Sevastopoli küsimus oli leidnud oma lõpplahenduse.

¹⁰¹ *Ibid*

¹⁰² Sasse 2007:236

¹⁰³ Sasse 2007:236 - 237

¹⁰⁴ Sasse 2007:237

¹⁰⁵ Malõgin 2000:14

3. 1990. AASTATE TEINE POOL JA 21. SAJAND

3.1. Krimmi Ukrainasse integreerimine

Budapesti memorandumiga allkirjastamine, Vene – Tšetšeenia sõda ja Kiievi jõulisem enesekehtestamine tõi endaga kaasa separatismikatsete taandumise. Krimmi poliitiline maastik hakkas muutuma. 1995. – 1998. aastani leidis aset protsess, mille käigus Krimmis pääsesid järk-järgult domineerima mõõdukamas ja pigem regionaalses-majanduslikus vormis autonoomiat pooldavad jõud, seniste rahvuslik-separatistlike poliitiliste jõudude asemel. Üleminekuperioodi käigus sekkus kohalikku valitsemisse aktiivselt Kiiev eesotsas president Kutšmaga, kes kasutas tekkinud võimuvaakumit keskvõimu huvides ära.¹⁰⁶

Kiiev asus Krimmi parlamendilt nõudma uue põhiseaduse koostamist, mis tunnistaks selgelt Ukraina seaduste ülimuslikkust Krimmi omade üle.¹⁰⁷ Krimmi parlament võttis 1995. aasta septembris vastu uue põhiseaduse mustandi, mis osutus *de facto* 1992. aasta põhiseaduse koopiaks, ära oli kaotatud vaid presidendi ametikoht. Eraldi Krimmi kodakondsuse ja rahvussümbolite ideed jäid mustandisse, parlamendi peaminister pidi määratama kohaliku parlamendi, mitte Kiievi poolt.¹⁰⁸ Kiiev leidis Krimmi parlamendi teguviisi endiselt liiga isepäise ning jõudemonstratsioonina määras president Kutšma 1996. aasta jaanuaris Krimmi oma esindajaks Dmõtro Stepanjuki. Stepanjuk sai endaga kaasa laialdased volitused: õiguse kontrollida presidendi dekreetide kohapeal täitmist, õiguse annulleerida kohalike organite otsuseid (praktikas tühistada Krimmi parlamendi seaduseid), koordineerida kohalikke julgeolekujõudusid ja konsultandirolli Kiievi poolt määratavate kohapealsete ministrite osas.¹⁰⁹

Seega jätkus endiselt Krimmi ja Ukraina keskvõimu vastasseis, kus kumbki pool ei tahtnud laiaulatuslikke järelandmisi teha. 1996. aasta veebruaris võttis Ukraina vastu omaenda põhiseaduse mustandi, mis nägi ette Krimmile autonoomia, kuid mitte vabariiklikul tasandil. Mustandis oli Krimmi parlamendile ette nähtud õigus võtta vastu „regulatsioone“, kuid mitte seaduseid. Ühtlasi oli mustandis säilitatud presidendi esindaja senised volitused, seega keskvõimul oli

¹⁰⁶ Sasse 2007:175 – 177

¹⁰⁷ Sasse 2007:179

¹⁰⁸ Sasse 2007:180

¹⁰⁹ Malõgin 2000:27

mustandi järgi peaaegu täielik võim Krimmi üle.¹¹⁰ Vastasseisu ajutise lahenduse pakkus välja OSCE, lahendus nägi ette Krimmi konstitutsiooni mustandi Ukraina parlamendis ratifitseerimist kui keskteed kummagi osapoole vahel. Ukraina parlament ratifitseeriski põhiseaduse mustandi osaliselt, jättes esialgu välja notsioonid „Krimmi rahvast“ ja „riigiorganitest“. Küll aga aktsepteeris parlament Krimmi autonoomset staatust vabariigina ja tunnistas ka kohaliku omavalitsuse legislatsiooniõigust.¹¹¹

1996. aasta juunis võttis Ukraina parlament (ülemraada) vastu riigi põhiseaduse täies vormis. Endiselt eksisteerivate poliitiliste erimeelsuste lahendamiseks leiti kaval poliitiline nõks – hääletusele pandi samaaegselt Krimmi autonoomia ja Ukraina riiklike sümbolite peatükid, see sundis rahvuslikumalt ja regionaalselt meelestatud poliitikud kompromissile.¹¹² Uues põhiseaduses pühendatud peatükk Krimmile nägi ette viimase autonoomset staatust vabariigina Ukraina koosseisus, omaenda parlamendiga (ametliku nimetusega Ülemraada), millel on õigus võtta vastu normatiivseid akte ja otsuseid-regulatsioone.¹¹³ Need aktid ja otsused aga allutati selgelt Ukraina seadustele ja presidendidekreetidele. Lisaks Krimmile aga sai autonoomse staatuse ka Sevastopool, vabariikliku eristaatusega linnana.¹¹⁴

Kuigi Ukraina põhiseadus nägi ette Krimmi põhiseaduse kinnitamist esmalt kohalikul ja siis riiklikul tasandil, ei olnud veel endiselt lahendatud küsimus sellest, millised artiklid tulevasse Krimmi põhiseadusesse lõpuks sisse jäävad ning millised mitte. 1996. aasta oktoobris asus Krimmi parlament taas põhiseaduse probleemseid artikleid revideerima. Revideerimisprotsess jõudis lõpule alles 1997. aasta juunis ning Krimmi parlament saatis selle edasi Ukraina parlamendile heaks kiitmiseks.¹¹⁵ Kiiev leidis ka selle revideeritud põhiseaduse olevat liialt isepäise ning asus uuesti Krimmi kohalikke poliitikuid survestama. Kutšma vallandas Jalta linnapea ja asendas ta oma soosikuga, näidates nõnda Krimmi eliidile, et miski ei takista tal neid täielikult poliitilisest võimust ilma jätta.¹¹⁶

¹¹⁰ Malõgin 2000:28

¹¹¹ Sasse 2007:182

¹¹² Sasse 2007:183

¹¹³ Title X, Articles 135 – 136, 1996 Constitution of Ukraine, official translation, *FAOLEX*, <http://faolex.fao.org/docs/pdf/ukr127467E.pdf>

¹¹⁴ *Ibid*, Title IX, Article 133

¹¹⁵ Sasse 2007:189

¹¹⁶ *Ibid*

Siinkohal võib järeldada, et eksisteerivate riiklike ja õiguslike mehhanismide baasil oli Krimmi poliitilise eliidi ja kohalike valitsemisstruktuuride Ukraina keskviimule allajäämine vältimatu. 21. oktoobril 1998. aastal kinnitas Krimmi parlament põhiseaduse lõplikult. Krimlaste pisivõiduks võib siiski lugeda Kiievilt just majanduslikes valdkondades järeleandmiste välja kauplemist. Majandusliku autonoomia aspektid uues põhiseaduses olid õigus kohalik eelarve ise vastu võtta, kohapealseid ressursse ise kasutada ja iseseisvalt välismajanduslikke sidemeid luua.¹¹⁷ 23. detsembril kinnitas Krimmi põhiseaduse Ukraina parlament ja peagi sai dokument ka president Kutšma allkirja.¹¹⁸ Juriidilisel tasandil oli Krimmi Ukrainasse integreerimine saanud lõpplahenduse.

Vastuvõetud Krimmi põhiseadusest tasub ehk märkimisväärsimate punktidenä välja tuua järgmised:

- õigus korraldada kohalikke valimisi ja referendumeid¹¹⁹
- õigus määrata ametisse Sevastopoli omavalitsus¹²⁰
- vene, tatari ja teiste vähemuskeelte kaitse¹²¹
- vene keel kui enamuse elanikkonna kõneldav keel olgu kasutuses igas avaliku elu sfääris¹²²
- õigus otsustada kohalikke majanduslike ja keskkondlike ressursside üle¹²³
- õigus majandada isevõimekuse ulatuses oma eelarvet¹²⁴

Nagu näha, siis saavutas Krimm üldkokkuvõttes siiski märkimisväärsed autonoomiaalased õigused. Algse rahvusliku ja poliitilise autonoomia asemel jäi peamine rõhuasetus põhiseaduses majanduslikele aspektidele, kuid kaitset leidsid ka etnilised, keelelised, kultuurilised ja poliitilised sfäärid. Kompromisslahendus põhiseaduse osas sobis niisiis enamikule Krimmi elanikest ja poliitilisest eliidist ning enamikule Ukrainast ja Ukraina poliitilisest eliidist. Põhiseadus aga ei arvestanud piisavalt ühe olulise inimrühma – Krimmi tatarlaste – huvidega.¹²⁵ Milles täpsemalt tatarlaste huve ignoreeriti, sellest järgnevas peatükis:

¹¹⁷ Malõgin 2000:30

¹¹⁸ *Ibid*

¹¹⁹ Constitution of the Autonomous Republic of Crimea, Chapter 1, Article 6, *The State Council of the Republic of Crimea*, <http://www.rada.crimea.ua/en/bases-of-activity/konstituciya-ARK>

¹²⁰ *Ibid*, Chapter 2, Article 7

¹²¹ *Ibid*, Chapter 3, Article 10

¹²² *Ibid*

¹²³ *Ibid*, Chapter 5, Article 18

¹²⁴ *Ibid*

¹²⁵ Belitser 2000

3.2. Krimmi tatarlaste probleem

Krimmi uues põhiseaduses oli küll ette nähtud tatari keele kaitse ja selle õppimise julgustamine, kuid poliitilisel tasandil tabas tatarlasi tagasilöökk. Uus valimisseadus nägi ette, et Krimmis toimuvad valimised majoritaarse printsiibi alusel, seevastu mujal Ukrainas hakkas kehtima 50/50 süsteem, kus pooled parlamendisaadikud valiti majoritaarsuse, ülejäänud proportsionaalsuse alusel.¹²⁶ Majoritaarne süsteem Krimmis vähendas tatarlaste võimalusi pääseda kohalikku parlamenti, seevastu varasem proportsionaalne süsteem tagas neile parema esindatuse. Krimmi tatarlased üritasid uue seaduse vastu protesteerida kahel viisil – blokeerides füüsiliselt raudteeliikluse (miilits aga ajas selle liikumise laiali)¹²⁷ ning poliitilisel tasandil – enne põhiseaduse vastuvõtmist püüdsid mitmed Krimmi tatarlastest poliitikud, nende seas Mustafa Džemiljev ja Refat Tšubarov, tatarlastele enam kontsessioone välja võidelda, argumenteerides, et ilma tatarlaste huve arvestamata saab põhiseadusest instrument Krimmi täielikuks venestamiseks.¹²⁸

Ukrainal olid Krimmis majoritaarse süsteemi kasutamiseks omad huvid – eesmärgiks oli parteiline maastik konsolideerida ja Kiieviga siduda¹²⁹, ühtlasi oli nõnda võimalik vähendada väikeparteide (kellest paljud olid katte all endiselt venemeelsed ja separatistlikud) mõju.¹³⁰ Majoritaarne süsteem saavutaski 1998. aasta Krimmi kohalikel valimistel Kiievi eesmärgi – venemeelsed väikeparteid said lüüa, parlamenti pääsesid ühtsust pooldavad kommunistid ja iseseisvalt kandideerinud, kes olid väikeparteidest pragmaatilisema lähenemisega.¹³¹ Kuid Krimmi tatarlastest õnnestust vaid ühel kandidaadil pääseda parlamenti, üleriiklikel valimistel läks neil paremini, Ukraina ülemraadasse pääses kaks tatarlast, eelpool mainitud Džemiljev ja Tšubarov.¹³²

1999. aasta alguses leidis aset Krimmi tatarlasi šokeeriv intsident – 15. jaanuari öösel rünnati tatarlasi ühendava organi Medžlise peakorterit ja esimehe kabinet põletati täies ulatuses maha.¹³³ Sama aasta jooksul pandi veel mitu mošeed põlema, rüvetati tatarlaste haudu ja küüditamist mälestavat monumenti. Tšetšeenia

¹²⁶ Belitser 2000

¹²⁷ Malõgin 2000:38

¹²⁸ Belitser 2000

¹²⁹ Sasse 2007:197 – 198

¹³⁰ *Ibid*

¹³¹ Sasse 2007:198

¹³² Sasse 2007:199

¹³³ Belitser 2000

sõja ja Kosovo sündmuste tõttu ägenes ka tatarlaste (kui islamistide) vastane meediapropaganda.¹³⁴ Samas võib tuua ka tatarlaste õiguste osas positiivseid näiteid – kohalikud ukrainlased väljendasid (erinevalt venelastest) arvamust, et tatari keelt ei peaks õppima vaid noored tatarlased, vaid ka noored ukrainlased,¹³⁵ president Kutšma asutas enda ametiposti juurde Krimmi tatarlasi nõustava organi, kuhu hakkasid kuuluma kõik Medžlise liikmed¹³⁶ (seda võib pidada Medžlise *de facto* tatarlaste peamise esindusorganina tunnustamiseks) ja etnilisest venelasest koolidirektor Vladimir Poljakov asus omal initsiatiivil oma venekeelse õppega koolis nii ukraina kui ka tatari keeles kursusi andma.¹³⁷

2002. aasta kohalikel valimistel aga õnnestus Krimmi tatarlastel saavutada märkimisväärset edu, võrreldes 1998. aasta valimistega. Seda vaatamata senini kehtivale majoritaarsele süsteemile. Tatarlastel õnnestus saada kaheksa mandaati.¹³⁸ Kohalike linnanõukogude tasandil moodustasid tatarlased valimistejärgselt 14 protsenti ja maakondlikul tasandil 16 protsenti saadikutest.¹³⁹ Tatarlaste edu saab seletada ühelt poolt suurema poliitilise distsipliiniga kampaaniate käigus ja kandideerimisel (kandidatuure üritati jaotada valimisringkondade peale ühtlasemalt, vähendades nõnda omavahelist häältekonkurentsi)¹⁴⁰ ja teiselt poolt aitas kaasa Ukraina kodakondsuse saanud tatarlaste arvu tõus (nendest suur osa oli pöördunud tagasi Ukraina – Uzbekistani kahepoolsete läbirääkimiste tulemusena).¹⁴¹

Krimmi tatarlaste poliitilist olukorda 1990. aastate teisel poole ja 2000. aastate alguses võib seega lugeda järk-järgult paranevaks. Kuigi tatarlastel ei õnnestunud märkimisväärselt kaasa rääkida Krimmi uue põhiseaduse loomisel ja autonoomia rõhuasetustel, said tatarlased siiski põhiseadusesse garantiid oma keele ja kultuuri kaitseks. Algseid raskusi kohalikul tasandil poliitilisel maastikul aitas kompenseerida edukam tegutsemine üleriiklikul tasandil ning 2002. aasta valimiste järel suutsid tatarlased saavutada oma proportsioonile vastava esindatuse kohalikes organites. Sotsiaalsel tasemel leidis aset mõningatele tagasilöökidele vaatamata hulk edusamme tatarlaste lõimumisel venelaste ja ukrainlastega, ühtlasi jätkus Ukraina kodakondsusprotsessi lihtsustumise tõttu tatarlaste Krimmi naasmine.

¹³⁴ Belitser 2000

¹³⁵ *Ibid*

¹³⁶ Sasse 2007:209

¹³⁷ Belitser 2000

¹³⁸ Sasse 2007:209

¹³⁹ Sasse 2007:213

¹⁴⁰ *Ibid*

¹⁴¹ Sasse 2007:214

4. OLUKORD KRIMMIS 2000. AASTATE TEISEL POOLEL

4.1. Oranži revolutsiooni mõju Krimmis

Poliitilisel tasandil avaldas oranž revolutsioon Krimmis suhteliselt tagasihoidlikku mõju, ülejäänud Ukrainaga võrreldes. Peamine mõjuaspekt oli ühelt poolt venelaste ja teiselt poolt tatarlaste vastuseisu taassünd, kuivõrd venelased pooldasid presidendivalimiste käigus peamiselt Viktor Janukovõtšit ja tatarlased Viktor Juštšenkot.¹⁴² Ka regionaalsesse eliiti tekkis lõhe, kui Juštšenko oma võimubaasi kindlustama asus. Juštšenkot aitas sealjuures mitmete Janukovõtšit või Kutšmat toetanud poliitikute „pragmaatiline“ lähenemine, mis tähendas võitja karavaniga kaasaminemist. Värvivahetanud poliitikute abiga õnnestus Juštšenko-meelsetel jõududel peagi Krimmi parlamendis enamus saavutada.¹⁴³

2006. aasta parlamendivalimised nii riiklikul kui ka regionaalsel tasemel Krimmis kustutasid aga Juštšenko edusammud. Märkimisväärset edu saavutas Janukovõtši Regioonide Partei, näiteks Krimmis said regioonlased 58 protsenti häältest ning Sevastopolis 64 protsenti. Nn oranžid jõud said vaid 8 protsenti (Juštšenko Meie Ukraina) ja 7 protsenti (Tõmošenko blokk). Sevastopolis olid need protsendid veel väiksemad (vastavalt 2 ja 5)¹⁴⁴. Janukovõtši partei astus koalitsiooni Progressiivse Sotsialistliku Parteiga (mis kogus vastavalt 6 protsenti ja 10 protsenti Krimmis ning Sevastopolis) ja ülejäänud väiksemate venemeelsete parteidega.¹⁴⁵

Krimmis tekkis nõnda oluliselt stabiilsem enamusvalitsus, kui keskvõimutasandil, kus käisid pidevad võimumängud Juštšenko, Tõmošenko ja Janukovõtši vahel. Krimmi tatarlased saavutasid valimistel seekord vaid 8 mandaati, põhjusteks tatarlaste varasemast suurem poliitiline fragmentatsioon ja varem tatarlaste huve ignoreerinud parteide (Regioonide Partei ja progressiivsed sotsialistid) katsed tatarlaste häáli võita (muuseas seadsid nad üles pseudopartei – Krimmi Tatarlaste Bloki – millel õnnestus 3 protsenti tatarlaste häältest võita).¹⁴⁶

¹⁴² Sasse 2007:264

¹⁴³ Sasse 2007:265 – 266

¹⁴⁴ Sasse 2007:267

¹⁴⁵ Sasse 2007:268

¹⁴⁶ Sasse 2007:269

4.2. Ukraina NATO-orientatsioon ja selle mõju Krimmile

Oranž revolutsioon tõi endaga kaasa ka Ukraina välispoliitilise kursi muutuse. Varasem EL-i orientatsioon tugevnes ning Juštšenko all lisandus NATO-liikmelisuse eesmärk.¹⁴⁷ NATO-liikmelisus ei leidnud aga ukrainlaste endi seas piisavalt toetust. Gallupid näitasid stabiilselt, et üle poole Ukraina elanikkonnast oli NATO-liikmelisuse vastu.¹⁴⁸

2006. aasta suvel oli planeeritud Feodossjas Ukraina – Ühendriikide ühine merevääõppus *Sea Breeze*. Ühendriikide mereväelased kohtasid aga saabudes häälekaid proteste. Meeleavaldajad ei lasknud ameeriklasi baasidest välja, ahistasid neid rassistlike loosungitega ja takistasid mereväelaste tööülesandeid.¹⁴⁹ Samal ajal hoiatas Vene riigiduum, et „Ukraina liitumine (selle) militaarblokiga toob kaasa väga negatiivsed tagajärjed vennasrahvaste suhetesse“¹⁵⁰ ning Krimmi ülemraada kuulutas poolsaare „NATO-vabaks tsooniks“.¹⁵¹ Protestiliikumist aitasid forsseerida Vene eriteenistused.¹⁵²

Ohumärkidele vaatamata jätkusid Ukraina NATO-ambitsioonid. Eesmärgiks oli saavutada liikmelisuse tegevuskava (*Membership Action Plan*) 2008. aasta aprillis toimuva Bukaresti tippkohtumisel. Kuigi NATO-liikmelisust toetasid nii Ühendriikide ametisolev president Bush kui ka järgmiste presidendivalimiste peakandidaadid John McCain ja Barack Obama, siis peamiselt Saksamaa ja Prantsusmaa vastuolu tõttu jäi Ukrainale (ja ka Gruusiale) tegevuskava andmata.¹⁵³

Tõeline kriis Ukraina – Vene suhetesse saabus Vene – Gruusia sõja käigus, mil Musta mere laevastik võttis konfliktist aktiivselt osa, blokeerides Gruusia aluseid ja Gruusia rannikut.¹⁵⁴ Ukraina ähvardas esialgu keelata laevadel Sevastopoolisse tagasipöördumise¹⁵⁵, kuid hiljem taganes oma sõnavõtust.¹⁵⁶ Diplomaatilisel tasandil

¹⁴⁷ U.S. reservists pull out of Ukraine – Americas – International Herald Tribune, *The New York Times*, 11.06.2006

¹⁴⁸ Maksymiuk, Jan, Ukraine: U.S. Navy Stopover Sparks Anti-Nato Protests, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 01.06.2006

¹⁴⁹ Walsh Paton, Nick, Russia tells Ukraine to stay out of NATO, *The Guardian*, 8.06.2006

¹⁵⁰ *Ibid*

¹⁵¹ Sasse 2007:269

¹⁵² Vidnjanski, Stepan ja Martõnov, Andrii, 2014:397

¹⁵³ NATO denies Georgia and Ukraine, *BBC News*, 3.04.2008

¹⁵⁴ Vidnjanski ja Matrõnov 2014:397

¹⁵⁵ Dzhindzhikashvili, Misha, Russia expands Georgia blitz, deploys ships, *The Guardian*, 11.08.2008

¹⁵⁶ Ukraine Ready For Talks With Russia About Return Of Russian Black Sea Ships To Crimea, *Ukrainian News Agency*, 11.08.2008

aga oli vastastikune umbusk tõusuteel. Ukraina mõistis hukka Venemaa otsuse tunnustada Abhaasia ja Lõuna-Ossetia iseseisvust, Venemaa aga süüdistas Ukrainat Gruusia konflikti õhutamises, kuivõrd viimane oli Gruusiale relvastust müünud.¹⁵⁷ Musta mere laevastiku tegevuse osas Gruusias aga ei näinud Ukraina võimalikku lahendust. Ukraina eelistus oleks olnud mehhanism, mis keelaks laevastikul ÜRO poolt sanktsioneerimata konfliktidest osa võtta (Gruusia stsenaarium). Situatsioon, kus Ukraina territooriumilt seilasid sõjalaevad teise riigi rannikut blokeerima tähendas rahvusvahelise õiguse järgi tegelikult kaasagressoriks olemist, sellist olukorda soovis Ukraina edaspidi vältida. Samas tõdeti, et reaalne võimekus Venemaaga sellisele kokkuleppele jõuda puudus.¹⁵⁸

Krimmi reaktsioon Vene – Gruusia sõjale oli pigem Venemaad pooldav – Krimmi parlament võttis vastu resolutsiooni, milles ärgitas Ukrainat Abhaasia ja Lõuna-Ossetia iseseisvust tunnustama. Eravestluses Ühendriikide suursaadikuga ütles parlamendispiiker Anatoli Hrõtsenko, et tegemist oli poliitiliselt kasuliku sammuga, kuivõrd Krimmi elanikkond tundis separatistlike piirkondade suhtes sümpaatiat.¹⁵⁹ Hrõtsenko märkis, et Krimmi parlament ei tunnustanud ise kedagi ning veeretas ülesande Kiievi õlule, seega see resolutsioon oli tegelikult vaid sümboolne.¹⁶⁰

Endine välisminister Boriss Tarasjuk leidis, et Venemaa sõjalised sammud Krimmis on vähetõenäolised ning pigem üritab Venemaa rakendada kohapealseid poliitilisi jõudusid ja Kremli-meelseid MTÜ-sid. Tarasjuk märkis, et nii Venemaa kui ka Ukraina relvajõud on „halvas seisukorras“¹⁶¹, kuid avaldas muret Budapesti memorandumis mittesiduvuse osas. Sarnaseid seisukohti väljendas hilisem välisminister Petro Porošenko (praegune Ukraina president), kes kinnitas, et Ukraina prioriteediks on memorandumis juriidiliselt siduvaks muutmine.¹⁶²

Vene – Gruusia sõda, Venemaa gaasisõdu Ukraina vastu ning Venemaa agressiivset retoorikat Ukraina NATO-ambitsioonide osas nähti siiski Ukraina poliitilisel maastikul märgina Venemaa jõulisest geopoliitilisest aktiveerumisest. Peamised järeldused olid:

¹⁵⁷ CABLE 08KYIV1707, *Wikileaks*, 08.08.2008 <https://wikileaks.org/cable/2008/08/08KYIV1707.html>

¹⁵⁸ CABLE 08KYIV2031, *Wikileaks*, 08.10.2008, <https://wikileaks.org/cable/2008/10/08KYIV2031.html>

¹⁵⁹ CABLE 08KYIV2172, *Wikileaks*, 08.10.2008, <https://wikileaks.org/cable/2008/10/08KYIV2172.html>

¹⁶⁰ *Ibid*

¹⁶¹ CABLE 09KYIV1204, *Wikileaks*, 09.07.2009 <https://wikileaks.org/cable/2009/07/09KYIV1204.html>

¹⁶² CABLE 10KYIV246, *Wikileaks*, 10.02.2010, <https://wikileaks.org/cable/2010/02/10KYIV246.html>

- Venemaa ei lepi Ukraina iseseisva välispoliitilise orientatsiooniga¹⁶³
- Sõjaline konflikt kahe riigi vahel, kuigi ebatõenäoline, pole enam välistatud¹⁶⁴
- Venemaa õigus kasutada Sevastopoli baasi aegub 2017. aastal, sellele võib¹⁶⁵ järgneda kahe riigi vaheline konflikt

4.3. Harkivi pakt

Venemaa õigus kasutada Sevastopoli Musta mere laevastiku kodusadamana ja laiendusena ka Venemaa kohaloleku küsimus Krimmis said lahenduse enne 1997. aasta kokkuleppe aegumist, 2010. aasta aprillis allkirjastasid Venemaa president Dmitri Medvedjev ja uus Ukraina president Viktor Janukovõtš nn Harkivi pakti, millega Ukraina pikendas Musta mere laevastikubaaside Venemaale rentimist aastani 2042, vastutasuks vähendas Venemaa Ukrainale müüdava maagaasi hinda 30 protsendi ulatuses turuhinnast.¹⁶⁶ Nagu esimese Musta mere laevastiku kokkuleppe puhul, nii oli ka seekord otsustavaks teguriks energiaressursid.

Musta mere laevastiku küsimus eksisteeris juba Janukovõtši poliitilises programmis enne presidendivalimisi. Kuivõrd Janukovõtš ja tema meeskond ennustasid, et Venemaa ei soovi mingil juhul Sevastopoli baasist loobuda ning merepiiride mahamärgimisele seisis endiselt vastu, oli Ukrainal mõttekam senine riikidevaheline leping ümber vaadata, eesmärgiga nõuda suuremat kasutusrenti.¹⁶⁷ Selle mõtteviisiga nõustus endine Ukraina president Kutšma, kes nägi ette mõlemale poolele kasulikku tehingut, kus Ukraina saab Venemaalt gaasi ja Venemaa saab jätkuvalt kasutada Krimmi baase. Kutšma rõhus venelaste emotsionaalsusele Sevastopoli kui „kuulsusrikka vene linna“ suhtes ning leidis, et viimased ei ole valmis sellest lahti laskma, seega miks mitte küsida selle liisimise eest „maailmahinda“.¹⁶⁸

Lepingutingimusi võib lugeda majanduslikult võiduks Ukrainale ja poliitiliseks võiduks Venemaale. Poliitilist krediiti lõikasid kummagi riigi presidendid. Ukraina sai lõdvendust oma majandusliku seisukorra osas ning võimaluse pöörata majanduskasv

¹⁶³ CABLE 09KYIV1740, Wikileaks, 09.10.2009, <https://wikileaks.org/cable/2009/10/09KYIV1740.html>

¹⁶⁴ *Ibid*

¹⁶⁵ *Ibid*

¹⁶⁶ Conde Philippe ja Martins, Vasco, Russia's Black Sea fleet in Sevastopol beyond 2017, *Diploweb*, 23.05.2010

¹⁶⁷ CABLE 09KYIV2054, Wikileaks, 09.11.2009, <https://wikileaks.org/cable/2009/11/09KYIV2054.html>

¹⁶⁸ CABLE 10KYIV190, Wikileaks, 10.02.2010, <https://wikileaks.org/cable/2010/02/10KYIV190.html>

taas positiivseks.¹⁶⁹ Oli olemas ka sünergiapotentsiaal kummagi riigi majanduse jaoks, ühisprojektide näol Sevastopolis ja mujal Krimmi poolsaarel.

Sevastopoli baasi ja Musta mere laevastiku võimekuse osas leidis ka negatiivseid hinnanguid, Ariel Cohen *Heritage Foundation*’ist väitis, et Sevastopoli baasi majanduslik väärtus ei küündi isegi poole miljardi USA dollarini. Venemaa sõjaline võit Gruusia üle 2008. aastal ja kohalolek Abhaasias tähendas võimalust rajada uus baas „sõbralikku riiki“, seda võileivahinna eest võrreldes Sevastopoliga.¹⁷⁰ Seega tuleb nentida, et kõik majanduslikud argumendid kaalus üles poliitiline kasu – tehing kinnistas Sevastopolit „vene linnana“ ja pikendas venelaste kohaloleku Krimmis kaugesse tulevikku, see aga tähendas varasematele Ukraina NATO-plaanidele igasuguse kriipsu peale tõmbamist.¹⁷¹

Harkivi pakti võib lugeda omamoodi *resefiks* Ukraina ja Venemaa suhetes. Pärast ligikaudu viie aasta pikkust suhete halvenemist ajendasid majanduslikud ja poliitilised kaalutlused kummagi riigi suhteid taas soojendama. Kummagi riigi juhid said leppest poliitilist kasu ning majanduslikul baasil sai alguse riikidevaheline tihedam koostöö. Lääne organisatsioonid ei olnud pakkunud Ukrainale kindlat liikmelisuskava ning Ukraina ei olnud omalt poolt täitnud ka vajalikke liikmelisustingimusi. Janukovõtši uus n-ö multivektoriaalne poliitika tõi kaasa regiooni poliitilise stabiliseerumise ning Venemaa põhiline eesmärk puksida NATO regioonist määramata ajaks minema, sai täidetud.¹⁷² Krimmi näis ootavat ees rahukümnend. Kuid, nagu me teame, läks ajalugu teisiti:

¹⁶⁹ Philippe ja Martins 2010

¹⁷⁰ *Ibid*

¹⁷¹ *Ibid*

¹⁷² *Ibid*

5. KRIMMI ANNEKSIOON

5.1. Eellugu

Ukraina – Venemaa suhted, mis olid püsinud suhteliselt head Viktor Janukovõtši presidentuuri ajal, hakkasid 2013. aastal taas jahenema. Jahenemise põhjuseks oli Kiievi kavatsus sõlmida Euroopa Liiduga assotsiatsiooni-ja vabakaubanduslepe. Venemaa soovis näha Ukrainat osana oma kavandatavast Euraasia Liidust ning asus talle omaselt Ukrainat selle kasulikkuses veenma.

2013. aasta augustis asus Venemaa Ukrainat majanduslikult survele. Esialgu aeglustati Ukraina eksportide Venemaale sissevedu, hiljem kehtestati osadele kaupadele täielik tollikeeld.¹⁷³ Ukraina firmad hakkasid majanduslikke kahjusid kannatama, üheks nende seas oli konfektsionäärfirma Rošen, mille omanikuks oli eelpool mainitud Petro Porošenko. Porošenko Rošeni *de facto* sanktsioneerimine võis sündida ka ärimees-poliitiku Euroopa-meelsete poliitiliste sõnavõtude tagajärjel.¹⁷⁴

2013. aasta hilissuvest/varasügisest pärineb ka esmane Vene riigi tasemel ametlik retooriline Ukrainale adresseeritud ähvardus. President Vladimir Putini nõunik Sergei Glazjev andis märku, et kui Ukraina sõlmib Euroopa Liiduga vabakaubanduslepe, siis võib see genereerida separatistlikud liikumised Ida- ja Lõuna-Ukrainas. Glazjevi sõnade järgi „rikub vabakaubanduslepe sõlmimine Vene – Ukraina sõpruse- ja piirilepingut“ ning Kreml ei suudaks sellises olukorras tagada Ukraina piiride terviklikkust.¹⁷⁵ Pole kahtlustki, eriti tagantjärele vaadates, et Glazjevi kommentaar oli (halvasti maskeeritud) hoiatus Moskva kavatsuste osas, juhul kui Ukraina Venemaale ei allu ja Euroopa Liiduga leppe sõlmib.

2013. aastast pärineb ka üks oluline artikkel, mille autoriks on Vene Föderatsiooni kindral ja kindralstaabi ülem Valeri Gerassimov. Gerassimov analüüsis artiklis Araabia kevadet iseloomustavat sõjalis-poliitilist olukorda ja selle õppetunde Venemaa relvaüksustele. Gerassimov leidis, et Venemaa võimekus lahendada modernseid konflikte, kus piirjoon sõja ja rahu, sõdurite ja tsiviilisikute vahel on hägune, on puudulik. Gerassimov rõhutas vaenlase tagalas tsiviilisikute egiidi all

¹⁷³ „Ukraine’s Employers Federation: Russia’s customs service halts all Ukrainian imports“, *Kyiv Post*, 14.08.2013

¹⁷⁴ Russia hits at Ukraine with chocolate war, *EurActiv*, 14.08.2013

¹⁷⁵ Walker, Shaun, Ukraine’s EU deal will be catastrophic, says Russia, *The Guardian*, 22.09.2013

tegutsemise tähtsust konflikti planeerimisel ja lahendamisel.¹⁷⁶ Tagantjärele võime näha, et osa Gerassimovi soovitustest ja retoorikast leidis kasutust Vene armee sõjalis-poliitilises operatsioonis Krimmis.

Moskva pingutused hoida Euroopa Liidu ja Ukraina vaheline lepe sõlmimata kandsid 2013. aasta novembris vilja, kui Janukovõtš leppe allkirjastamata jättis. Nagu teada, järgnesid sellele ukrainlaste massimeeleavaldused, mis saavutasid peagi üleriikliku ulatuse. Olukord Krimmis oli kujunemas volatiilseks – toimusid nii Euroopa-meelsed kui ka Euroopa-vastased meeleavaldused ning kummagi leeri esindajate vahel läks tihti võitluseks. Krimmi parlament toetas Janukovõtši otsust lepingut mitte sõlmida.¹⁷⁷

2014. aasta veebruariks oli olukord Ukrainas muutunud nii ärevaks, et Krimmi parlament pidas vajalikuks täiendavaid samme Krimmi autonoomia kaitseks, ühe võimalusena pakuti välja poolsaare staatuse üle referendumi korraldamist, mille üheks garandiks oleks Venemaa.¹⁷⁸ Peagi põgenes aga Janukovõtš Kiievest, täpsemalt 21. veebruari öösel¹⁷⁹, olles veel samal päeval allkirjastanud opositsiooniesindajatega kompromissleppe, mis nägi ette Ukraina 2004. aasta põhiseaduse taastamise, rahvusliku ühtsuse valitsuskoalitsiooni moodustamise ning presidendivalimised hiljemalt detsembris.¹⁸⁰

Ukraina ülemraada hääletas ametisse uue valitsuse ja riigipea kohustusi hakkas täitma põhiseadusekohaselt raada spiiker Oleksandr Turtšõnov. Krimmi parlament ei seisnud vastu 21. veebruari kokkulepetele ja lubas täita uue valitsuse korraldusi.¹⁸¹ Ukraina uus siseminister Arsen Avakov ja julgeolekustruktuuride uus juht Valentin Nalõvaitšenko andsid omalt poolt korrastruktuuridele ülesandeks meeleavaldajate vastu jõudu mitte kasutada ning vägivaldsed meeleavaldajad rahumeelsetest (vajaduse korral inimkilpidega) lahus hoida.¹⁸² Tundus, et riiklikku lõhemist ja kodusõda on võimalik vältida. Kuid Venemaal olid teised plaanid.

Venemaa Krimmi sõjalise sekkumise algus on tänini ebaselge. 1. märtsil sai Putin Föderatsiooninõukogult volituse sõjaliseks sekkumiseks Ukrainas, kuni

¹⁷⁶ Galeotti, Mark, The 'Gerasimov Doctrine' and Russian Non-Linear War, *In Moscow's Shadows*, 06.07.2014

¹⁷⁷ Заявление ВР АРК № 29-6/14–ВР, О политической ситуации, 22.01.2014

¹⁷⁸ Защитить статус и полномочия Крыма! 04.02.2014

¹⁷⁹ Higgins, Andrew ja Kramer, Andrew, Ukraine Leader Was Defeated Even Before He Was Ousted, *The New York Times*, 03.01.2015

¹⁸⁰ Agreement on the Settlement of Crisis in Ukraine – full text, *The Guardian*, 21.02.2014

¹⁸¹ Прем'єр Криму Могильов заявляє, що виконуватиме нові закони, *Радіо Свобода*, 23.02.2014

¹⁸² Crimean police ordered to prevent clashes at any cost, *Interfax Ukraine*, 26.02.2014

„sotsiaal-poliitiline olukord riigis on normaliseerunud“¹⁸³, 2. märtsiks oli Krimmi poolsaar *de facto* täielikult Venemaa kontrolli all. Samas, juba varem 27. veebruaril olid eraldusmärgideta sõdurid piiranud ümber Krimmi parlamendihoone, mille järel „valiti“ suletud sessiooni käigus uueks Krimmi peaministriks Sergei Aksjonov. Samal päeval ilmusid eraldusmärgideta sõdurid kõikjale Krimmi, Putini sõnul oli tegemist omakaitseväelastega, kelle varustus võis pärineda „igasugusest sõjavarustuspoest“.¹⁸⁴

Veel võib pidada Vene interventsiooni alguseks 21. või 22. veebruari, mil Janukovõtš Ukrainast Venemaale põgenes, Putini väidetel aitas Venemaa põgenemisele kaasa.¹⁸⁵ Välja pakkuda võib veel ka 20. veebruari, vastav kuupäev on kajastatud medalitel, mille retsiptiendid on Krimmi operatsioonis osalenud Vene sõdurid.¹⁸⁶ Tasub märkida, et siis oli Janukovõtš veel Ukraina president ja 21. veebruari kompromisslepet polnud sõlmitud. Välistada ei saa ka seda, et operatsioon algas juba 2014. aasta alguses või isegi varem, kuivõrd on igati tõenäoline, et Venemaal eksisteeris vähemalt kontingentsiplaan Krimmi okupeerimiseks, kui asjaolud on sobivad või seda nõuavad.

5.2. Anneksioon

Märtsi alguses kuulutas Putin, et Venemaal pole mingit kavatsust Krimmi annekteerida.¹⁸⁷ Putini sõnavõtt osutus aga valeks. 27. veebruaril oli pärast Aksjonovi peaministriks määramist Krimmi parlament kuulutanud välja referendumi autonoomia laiendamiseks.¹⁸⁸ Kuid juba 6. märtsil muudeti referendumi sisu ja toodi toimumiskuupäev 16. märtsile. Referendum nägi nüüd ette kaks varianti – 1992. aasta autonoomia taastamine või liitumine Venemaaga.¹⁸⁹ Nüüd oli selge, et tegemist on hiiliva anneksiooniplaaniga ning Ukraina parlament saatis Krimmi parlamendi laiali.¹⁹⁰

¹⁸³Постановление Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации № 48-СФ, Об использовании Вооруженных Сил Российской Федерации на территории Украины, 01.03.2014

¹⁸⁴ Walker, Shaun, Russian takeover of Crimea will not descend into war, says Putin, *The Guardian*, 04.03.2014

¹⁸⁵ Putin: Russia helped Yanukovych to flee Ukraine, *BBC News*, 24.10.2014

¹⁸⁶ Cathcart, Will, Putin's Crimean Medal of Honor, Forged Before the War Even Began, *The Daily Beast*, 25.04.2014

¹⁸⁷Россия не рассматривает вариант присоединения Крыма к России, *Interfax*, 04.03.2014

¹⁸⁸ Постановление ВР АРК № 1630-6/14, Об организации и проведении республиканского (местного) референдума по вопросам усовершенствования статуса и полномочий Автономной Республики Крым, 27.02.2014

¹⁸⁹ Референдум в Крыму: ответ «нет» не предусмотрен, *Голос Америки*, 11.03.2014

¹⁹⁰ Постанова Верховної Ради України № 891-VII

Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, 13.03.2014

Kuivõrd aga poolsaar oli juba (eraldusmärkideta) Vene vägede kontrolli all, ei omanud Kiievi juriidilised sammud enam reaalselt tähtsust. Krimmi referendum toimus 16. märtsil ning avaldatud tulemused kiitsid ülekaalult heaks ühinemise Venemaaga. Valimisaktiivsus osutus ka äärmiselt kõrgeks, Sevastopolis käis hääletamas lausa 123% elanikkonnast.¹⁹¹ Referendumi legitiimust jälgisid kohapeal „rahvusvahelised vaatljad“, kellest enamik olid parem- või vasakäärmuslased.¹⁹² Reaalselt käis referendumi hääletamas tõenäoliselt ligikaudu 40 protsenti krimlastest, kellest 55 protsenti hääletas Venemaaga ühinemise poolt. Sellest järeldub, et vaid 23 protsenti kogu Krimmi elanikkonnast andis oma hääle Venemaaga liitumise poolt.¹⁹³

Vahetult pärast referendumit kuulutas Krimmi parlament välja iseseisva Krimmi vabariigi. Uue riigi koosseisu hakkasid otsusepõhiselt kuuluma terve Krimmi poolsaar, Sevastopolile anti eristaatus.¹⁹⁴ Uue riigi iseseisvus jõudis kesta ühe päeva, 18. märtsil kirjutasid Krimmi ja Venemaa esindajad alla lepingule, millega Krimmist ja Sevastopolist said Venemaa föderaalsubjektid.¹⁹⁵ 21. märtsiks oli leping läbinud Venemaa parlamendi mõlemad kohad ja president Putin allkirjastas vastavasisulise seaduse.¹⁹⁶ 24. märtsil evakueeris Ukraina Krimmist oma sõjaväelased, kusjuures 50% nendest otsustas Vene poolele üle minna.¹⁹⁷ 27. märtsil võttis ÜRO Peaassamblee vastu resolutsiooni, mis kuulutas toimunud referendumi ja edasised staatusemuudatused õigustühiseks, resolutsiooni poolt hääletas 100, vastu oli 11 ning erapooletuks jäi 58 riiki.¹⁹⁸

Krimmi annekteerides rikkus Venemaa mitmeid Ukrainaga sõlmitud lepinguid ja ka rahvusvahelisi ning regionaalseid lepinguid, millega kumbki riik liitunud olid:

- Sõpruse, koostöö ja partnerluslepingut (1997)
- Musta mere laevastiku leppeid (1997 ja 2010)
- Budapesti memorandumit (1994)
- CSCE Helsingi lõppakti (1975)

¹⁹¹ Klee, Miles, Crimean referendum sees 123 percent turnout in Sevastopol, *Daily Dot*, 17.03.2014

¹⁹² Shekhovstov, Anton, The Kremlin's marriage of convenience with the European far right, 28.04.2014, *Open Democracy*

¹⁹³ Gregory, Paul Roderick, Putin's 'Human Rights Council' Accidentally Posts Real Crimean Election Results, *Forbes*, 05.05.2014

¹⁹⁴ Постановление ГС РК № 1745-6/14, О независимости Крыма 17.03.2014

¹⁹⁵ Президент России, Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов, 18.03.2014

¹⁹⁶ Президент России, Подписаны законы о принятии Крыма и Севастополя в состав России, 21.03.2014

¹⁹⁷ Defense Ministry: 50% of Troops In Crimea Defect To Russia, *Ukrainian News Agency*, 24.03.2014

¹⁹⁸ Backing Ukraine's territorial integrity, UN Assembly declares Crimea referendum invalid. *UN News Centre*, 27.03.2014

- Pariisi hartat (1990)
- ÜRO põhikirja (1945)

Venemaa ütles tagantjärele lahti kummastki Musta mere lepest, kuivõrd nad ei olnud enam „aktuaalsed“.¹⁹⁹ Poliitlises diskursuses on osutunud populaarseks Krimmi ja Kosovo võrdsustamine ning seeläbi Venemaa Krimmis tegutsemise õigustamine. Krimmil ja Kosovol on kindlasti ühisjooni - ühepoolne iseseisvuse väljakuulutamine, separatism keskuse suhtes ning kummalgi territooriumil domineerib ülejäänud riigist erinev etnos – albaanlased Kosovos *vis-à-vis* serblased Serbias ning venelased Krimmis *vis-à-vis* ukrainlased Ukrainas.

Paralleelid siinkohal aga lõppevad – Kosovos eelnes iseseisvuse välja kuulutamisele aastatepikkune sõjalis-poliitiline konflikt, Krimmi puhul võime rääkida separatismist 1990. aastate alguses ning seejärel uuesti 2013. aasta lõpus/2014. aasta alguses, kuid ajaliselt on Kosovo ja Krimmi olukord äärmiselt erinev. Erinevalt Krimmist ei asunud Kosovo iseseisvudes ka Albaaniaga liitumist taotlema. Venemaa tegevust Krimmis saab nimetada vaid sõjalis-poliitiliseks interventsiooniks, mis rikkus Ukraina suveräänsust ja päädis Ukraina territoriaalse tükeldamisega – Krimmi annekteerimisega. Anneksioonijärgselt on Venemaa laiendanud oma agressiooni ka maismaa Ukrainasse, riigi idaossa.

5.3. Anneksioonijärgne Krimm – epiloog

Vaatamata Venemaa tegevuse illegaalsusele on Krimmi elanikkond uue olukorraga kohanenud. Küsitlused näitavad ka, et rõhuv enamus Krimmi elanikkonnast on Vene võimudega rahul ja Ukraina valitsusse suhtub äärmiselt kriitiliselt.²⁰⁰ Selliseid tulemusi võib tõlgendada kui iseseisvusreferendumi ja anneksiooni tagantjärele legitimeerimist, kuid arvestada tuleb ka asjaoluga, et Ukraina on *de facto* Venemaaga sõjas ning peamine sõjategevus käib Ida-Ukrainas. Kuivõrd Krimmi kaudu pole Venemaa maismaa Ukrainat rünnanud, ega ka vastupidi, siis on igapäeva elu Krimmis paljuski turvalisem, kui maismaa-Ukrainas.

Krimmi majandamine läheb Venemaale palju maksma. Kuivõrd maismaa kaudu ei ole Venemaa Krimmiga ühenduses, siis planeeritakse Kertši väina kaudu silla ehitamist, toimunud on ka ehituskonkurss, mille võitis Putini lähedane sõber

¹⁹⁹ Президент России , Прекращено действие соглашений, касающихся пребывания Черноморского флота на Украине, 02.04.2014

²⁰⁰ Despite Concerns About Governance, Ukrainians Want to Remain One Country, *Pew Global*, 08.05.2014

ärimees/*judoka* Arkadi Rotenberg.²⁰¹ Silla maksumus aga ulatub miljarditesse dollaritesse ning selle ehitus võtab tõenäoliselt aastaid. Tasub märkida, et Venemaa rahandusministeeriumiga Putin ei konsulteerinud, enne kui ta otsuse Krimmi Venemaaga taasliitmisest langetas.²⁰²

Sotsiaalsel plaanil on peamiseks kaotajaks Krimmi tatarlased. Krimmi tatarlased kui peamised anneksiooni vastased ja Krimmi Ukraina koosseisus jätkamise pooldajad on Vene võimude silmis kahtlemata kahtlane element. Tatarlased omalt poolt on ajaloolistel põhjustel Venemaa suhtes umbusklikud ning vastastikusele dialoogile ei aidanud kaasa Krimmi uute võimude *faux pas*, mis kätkes endas tatarlaste iga-aastase 1944. aasta küüditamist mälestava protestimarsi keelamist. Tatarlased korraldasid marsi keelule vaatamata, kuid seda märulipolitsei ja helikopterite valvsa pilgu all.²⁰³ Igal juhul on tatarlaste probleem Kremli jaoks akuutne ning mõlemale poolele sobiva poliitilise kompromissini jõudmine osutub keeruliseks.

²⁰¹ Ukraine conflict: Putin ally to build bridge to Crimea, *BBC News*, 30.01.2015

²⁰² Decision to annex Crimea 'taken by Putin personally', *UNIAN*, 05.03.2015

²⁰³ Crimea helicopters try to disrupt Tatar rallies, *BBC News*, 18.05.2014

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöö andis ülevaate Krimmi küsimusest Ukraina – Vene Föderatsiooni suhetes ajavahemikus 1991 – 2014. Ühtlasi oli töö uurimisobjektis Krimm ise, tema kohalik poliitika, valitsusstruktuurid ning ühiskondlikud elemendid. Tööst selgus, et Krimm oli Ukraina – Venemaa suhetes murekohal eelkõige 1990. aastate alguses ning mõnevõrra väiksemal määral 2000. aastate teises pooles, tehes grandioosse tagasituleku 2013. aasta lõpus ning 2014. aasta alguses.

Krimmi olukord 1990. aastate teises pooles ja 2000. aastate alguses oli suhteliselt stabiilne, kuivõrd poolsaar läbis parasjagu Ukrainaga integreerumisprotsessi ning Venemaa poliitilistes huvides ei olnud Ukrainaga konflikti otsimine, selle asemel käisid Venemaal endal sisemised protsessid ja (vähemalt) osaline integreerumine lääne rahvusvaheliste organisatsioonidega. 1990. aastate alguses eksisteeris šanss, et Krimm eraldub Ukrainast, kuivõrd kohalikul tasandil olid separatismimeeleolud ja valmisolek iseseisvuseks ja/või Venemaaga liitumiseks olemas. Kuid Venemaal ei olnud sõjalist ega poliitilist võimekust/tahet Krimmi endaga liita, suurt osa mängis selles Venemaa tegutsemine Tšetšeenias, mis ühelt poolt neelas riigiressursse ja teiselt poolt ei võimaldanud poliitiliselt Krimmi sekkuda (tegemist oleks olnud kaksikmoraaliga).

Venemaal õnnestus saavutada kontroll suurema osa Musta mere laevastiku üle ja ühtlasi tagada endale tugipunkt Krimmis, seda saab pidada Venemaa poliitiliseks ja geostrateegiliseks võiduks. Ukrainal ei olnud laevastiku ülalpidamiseks võrdväärset majanduslikke ressursse ning Venemaa lõikas sellest kasu. Nii 1997. kui ka 2010. aasta laevastikulepped sündisid osaliselt Ukraina kehva majandusliku olukorra ja gaasinälja tõttu. Vastutasuks sai Ukraina lepingud ja „julgeolekutagatised“, mis 2014. aastal aga enamjaolt kasutuks osutusid.

Krimm tõstatis taas murekohana 2000. aastate teisel poolel, mil Venemaa kasvavad ambitsioonid oma „lähivälismaa“ suhtes ja Ukraina samaaegsed katsed pürgida lääne organisatsioonide (EL ja NATO) liikmelisuse suunas pörkusid omavahel kokku. Piirkonnas valitses siiski rahu, seda kuni Vene – Gruusia sõjani 2008. aastal. See konflikt näitas, et Venemaa on valmis jõuga takistama endise Nõukogude Liidu riike, kes üritavad eemalduda tema huviorbiidist ja ajada Venemaa riiklike huvide vastast poliitikat. Peamiselt Saksamaa ja Prantsusmaa surve tõttu otsustas NATO ajutiselt Ukraina ja Gruusia liikmelisustatlused kaugemasse

tulevikku suunata. Ukrainas tuli peagi võimule Viktor Janukovõtš, kes loobus NATO-liikmelisuse taotlemisest ja kinnistas Venemaa Musta mere laevastiku Sevastopoolisse jäämise veel mitmeks aastakümneks – see aga tähendas järjekordset poliitilist võitu Moskvale, kes oli suutnud NATO oma nn tagaaiast eemale hoida. Võit tuli Moskvale aga majanduslike kaotustega.

Krimmi küsimus tõstatus n-ö lõplikult 2014. aasta alguses, mil sisepoliitilised olud Ukrainas ja Venemaa tugevnenud sõjaline võimekus ning poliitiline tahe päädisid Venemaa agressiooniga Ukraina suhtes, mida saatis militaarne interventsioon Krimmis. Venemaa samm võis olla ettekavatsetud, võis ka olla reaktiivne, kuid oli selge, et aeg on küps Krimmi hõivamiseks ja Venemaaga taasliitmiseks. Venemaal võis olla algselt plaanis Kiievi survestamine läänemeelsest kursist loobumiseks (nagu 2013. aasta sügisel) ning Krimm pidi olema üheks mõjutusvahenditest – seda hüpoteesi kinnitab ka Venemaa tegevus Ida-Ukrainas, kus on väliselt genereeritud separatism ja pseudoriiklikud moodustised, kuid Venemaa nõuab nende alade Ukraina koosseisu jäämist. On ka võimalik, et Krimmi Venemaaga taasliitmine oli n-ö miinimumplaan ja ülejäänud Ukraina allutamine n-ö boonus.

Krimmi tatarlastele saab tänases olukorras vaid kaasa tunda. Olles jäetud ilma oma ajaloolisest kodumaast, õnnestus neil 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses hakata tagasi pöörduma. Ei Ukraina ega Venemaa kontrolli all pole Krimmis tatarlaste õigustele piisavalt tähelepanu pööratud. Saavutatud edusammud võlgnevad oma kordamineku tatarlaste endi initsiatiividele ja abivalmis ukraina ja vene individidele. Kui ukrainlased lõpuks teadvustasid endile tatarlaste murekohti ja hindamatut väärtust Ukraina koosseisus, millele tatarlased vastasid kodanliku ukrainameelsusega, annekteeriti Krimm Venemaa koosseisu ja tatarlased leiavad endid taas n-ö valel pool rindejoont.

Krimmi küsimus Venemaa – Ukraina suhetes on antud ajahetkel taandunud, seda Ida-Ukraina sõjalise ja poliitilise konflikti tõttu. Kuid see küsimus ei kao ning võib jääda püsima aastakümneteks. On raske näha poliitilist kompromissi, mis jätaks Krimmi *de iure* Venemaale ning on samavõrd raske näha olukorda, kus Ukrainal õnnestuks Krimm *de facto* tagasi saada.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Publitseeritud allikad

- 1) СОГЛАШЕНИЕ о создании Содружества Независимых Государств, *Исполнительный комитет СНГ*, 08.12.1991, <http://cis.minsk.by/page.php?id=176>
- 2) The Alma-Ata Declaration, *Library of Congress*, 21.12.1991, http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/belarus/by_appnc.html
- 3) Letter from G.H.W. Bush to Ukrainian President L. Kravchuk, *Wilson Center*, 23.06.1992, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119814>
- 4) Draft Joint US – Russia Statement Regarding Security Assurances/Guarantees for Ukraine, *Wilson Center*, 10.12.1992, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119816>
- 5) Office of the Spokesperson, U.S./U.K./Ukraine Press Statement on the Budapest Memorandum Meeting, *U.S. Department of State*, 05.03.2014 <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/03/222949.htm>
- 6) Документ 643_076, Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, *Верховна Рада України*, 28.05.1997, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076
- 7) 1996 Consitution of Ukraine, official translation, *Food and Agriculture Organization of the United Nations Legal Database*, <http://faolex.fao.org/docs/pdf/ukr127467E.pdf>
- 8) Constitution of the Autonomous Republic of Crimea, <http://www.rada.crimea.ua/en/bases-of-activity/konstituciya-ARK>
- 9) Заявление ВР АРК № 29-6/14–ВР, О политической ситуации, 22.01.2014, <http://www.rada.crimea.ua/act/11551>
- 10) Захитить статус и полномочия Крима! 04.02.2014, http://www.rada.crimea.ua/news/04_02_14_3
- 11) Agreement on the Settlement of Crisis in Ukraine – full text, *The Guardian*, 21.02.2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/feb/21/agreement-on-the-settlement-of-crisis-in-ukraine-full-text>

- 12) Постановление Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации № 48-СФ, Об использовании Вооруженных Сил Российской Федерации на территории Украины, 01.03.2014, <http://council.gov.ru/media/documents/pdf/41d4c5222e07062d3f21.pdf>
- 13) Постановление ВР АРК № 1630-6/14, Об организации и проведении республиканского (местного) референдума по вопросам усовершенствования статуса и полномочий Автономной Республики Крым, 27.02.2014, <http://www.rada.crimea.ua/act/11610>,
- 14) Постанова Верховної Ради України № 891-VII, Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, 15.03.2014, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/891-18>
- 15) Постановление ГС РК № 1745-6/14, О независимости Крыма 17.03.2014, <http://www.rada.crimea.ua/act/11748>
- 16) Президент России, Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов, 18.03.2014, <http://kremlin.ru/events/president/news/20605>
- 17) Президент России, Подписаны законы о принятии Крыма и Севастополя в состав России ,21.03.2014, <http://kremlin.ru/events/president/news/20625>
- 18) Президент России , Прекращено действие соглашений, касающихся пребывания Черноморского флота на Украине, 02.04.2014, <http://kremlin.ru/events/president/news/20673>

Wikileaks'i telegrammid

- 1) CABLE 08KYIV1707, UKRAINE: GOVERNMENT CONDEMNS RUSSIAN RECOGNITION, *Wikileaks*, 08.08.2008, <https://wikileaks.org/cable/2008/08/08KYIV1707.html>
- 2) CABLE 08KYIV2031, UKRAINE – RUSSIA: BLACK SEA FLEET ISSUES, *Wikileaks*, 08.10.2008, <https://wikileaks.org/cable/2008/10/08KYIV2031.html>
- 3) CABLE 08KYIV2172, UKRAINE: AMBASSADOR MEETS WITH CRIMEA'S POLITICAL LEADERS, *Wikileaks*, 08.10. 2008, <https://wikileaks.org/cable/2008/10/08KYIV2172.html>

- 4) CABLE 09KYIV1204, FORMER FM TARASYUK ON RUSSIA, POLITICS, *Wikileaks*, 09.07.2009, <https://wikileaks.org/cable/2009/07/09KYIV1204.html>
- 5) CABLE 10KYIV246, AMBASSADOR'S MEETING WITH FM POROSHENKO, *Wikileaks*, 10.02.2010, <https://wikileaks.org/cable/2010/02/10KYIV246.html>
- 6) CABLE 09KYIV1740, UKRAINE – RUSSIA: IS MILITARY CONFLICT NO LONGER UNTHINKABLE? *Wikileaks*, 09.10.2009, <https://wikileaks.org/cable/2009/10/09KYIV1740.html>
- 7) CABLE 09KYIV2054, A YANUKOVYCH FOREIGN POLICY, *Wikileaks*, 09.11.2009, <https://wikileaks.org/cable/2009/11/09KYIV2054.html>
- 8) CABLE 10KYIV190, FORMER PRESIDENT KUCHMA ON UKRAINIAN ELECTION, FOREIGN POLICY, *Wikileaks*, 10.02.2010, <https://wikileaks.org/cable/2010/02/10KYIV190.html>

Teaduslik monograafia

- 1) Bažan, Oleg; Kultšitski, Oleg; Vidnjanski, Stepan ja Martõnov, Andrii, КРИМ: ШЛЯХ КРІЗЬ ВІКИ, *Національна академія наук України, Інститут історії України*, Kiiev 2014, 454 lk
- 2) Sasse, Gwendolyn, The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict, *Harvard Ukrainian Research Center*, Harvard University Press, 2007, 387 lk
- 3) Kuzio, Taras, Ukraine: State and Nation Building, *Routledge Studies of Societies in Transition*, Taylor and Francis E-Library, 2002, 298 lk
- 4) Stern, Paul ja Druckman, Daniel, International Conflict Resolution After the Cold War, *Committee on International Conflict Resolution*, National Academy Press, Washington D.C., 2000, 644 lk
- 5) Bukkvoll, Tor, Ukraine and European Security, *Royal Institute of International Affairs*, A Cassell Imprint, London, 1997, 129 lk
- 6) Malõgin, Andrei, Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989 – 1999, Электронная библиотека *RoyalLib*, http://royallib.com/read/maligin_andrey/krimskiy_uzel.html#0, 2000, 42 lk
- 7) Plohhõ, Sergii, „The Last Empire: The Final Days of the Soviet Union“, *Oneworld Publications*, 2015, 528 lk

Uurimused ja uurimuslikud artiklid

- 1) Volvatš, Petro, „Подарунок Хрущова. Як Україна відбудувала Крим“, *Українська правда*, 21.02.2011, istpravda.com.ua/articles/2011/02/21/26135/
- 2) Skruwa, Grzegorz, „Crimea – the Ukrainian Point of View. History and the Present Time“, *Sensus Historiae* 2011/1, lk 135 – 154, <http://sensus-historiae.amu.edu.pl/index.php/sensus/article/viewFile/42/41>
- 3) Kramer, Mark, „Why Did Russia Give Away Crimea Sixty Years Ago?“, *Wilson Center* 2014, <http://www.wilsoncenter.org/publication/why-did-russia-give-away-crimea-sixty-years-ago>
- 4) Belitser, Natalja, The Consitutional Process in the Autonmous Republic of Crimea in the Context of Interethnic Relations and Conflict Settlement, *International Committee for Crimea*, 20.02.2000 <http://www.iccrimea.org/scholarly/nbelitser.html>
- 5) Soltšanõk, Roman, Crimea: Between Ukraine And Russia, *Rand Corporation*, 1996, 11 lk
- 6) Oberschmidt, Randolph, Improving the Effectiveness of OSCE Missions: The Case of Ukraine, *Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'*, 2002, 60 lk
- 7) Budjerõn, Mariana, The Breach: Ukraine's Territorial Integrity and the Budapest Memorandum, *Issue Brief #3, Wilson Center*, 2014 <http://www.wilsoncenter.org/publication/the-breach-ukraines-territorial-integrity-and-the-budapest-memorandum>
- 8) Zaborski, Viktor, Crimea and the Black Sea Fleet in Russian – Ukrainian Relations, *Discussion Paper 95-11 of the Belfer Center for Science and International Affairs*, Harvard University, 09.1995
- 9) Conde Philippe ja Martins, Vasco, Russia's Black Sea fleet in Sevastopol beyond 2017, *Diploweb*, 23.05.2010, <http://www.diploweb.com/Russia-s-Black-Sea-fleet-in.html>
- 10) Shekhovstov, Anton, The Kremlin's marriage of convenience with the European far right, 28.04.2014, *Open Democracy*, <https://www.opendemocracy.net/od-russia/anton-shekhovtsov/kremlin%E2%80%99s-marriage-of-convenience-with-european-far-right>

- 11) Galeotti, Mark, The 'Gerasimov Doctrine' and Russian Non-Linear War, *In Moscow's Shadows*, 06.07.2014,
<https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/>
- 12) Despite Concerns About Governance, Ukrainians Want to Remain One Country, *Pew Global*, 08.05.2014,
<http://www.pewglobal.org/files/2014/05/Pew-Global-Attitudes-Ukraine-Russia-Report-FINAL-May-8-2014.pdf>

Ajakirjanduslikud artiklid

- 1) De Nesnera, Andre: „Khrushchsev's Son: Giving Crimea Back to Russia Not an Option“, *Voice of America*, 06.03.2014, voanews.com/content/khrushchevs-son-giving-crimea-back-to-russia-not-an-option/1865752.html
- 2) US, EU violate commitments under Budapest memorandum – Moscow, *Voice of Russia*, 19.03.2014,
http://sputniknews.com/voiceofrussia/news/2014_03_19/US-EU-violate-commitments-under-Budapest-memorandum-Moscow-5649/
- 3) U.S. reservists pull out of Ukraine – Americas – International Herald Tribune, *The New York Times*, 11.06.2006,
http://www.nytimes.com/2006/06/11/world/americas/11iht-kiev.1947814.html?_r=0
- 4) Maksymiuk, Jan, Ukraine: U.S. Navy Stopover Sparks Anti-Nato Protests, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 01.06.2006,
<http://www.rferl.org/content/article/1068836.html>
- 5) Walsh Paton, Nick, Russia tells Ukraine to stay out of NATO, *The Guardian*, 8.06.2006,
<http://www.theguardian.com/world/2006/jun/08/russia.nickpatonwalsh>
- 6) NATO denies Georgia and Ukraine, *BBC News*, 3.04.2008,
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7328276.stm>
- 7) Dzhindzhikashvili, Misha, Russia expands Georgia blitz, deploys ships, *The Guardian*, 11.08.2008,
<http://web.archive.org/web/20080813185142/http://www.guardian.co.uk/world/feedarticle/7715249>

- 8) Ukraine Ready For Talks With Russia About Return Of Russian Black Sea Ships To Crimea, Ukrainian News Agency, 11.08.2008, <http://web.archive.org/web/20080903013420/http://www.ukranews.com/eng/article/141696.html>
- 9) Ukraine's Employers Federation: "Russia's customs service halts all Ukrainian imports", *Kyiv Post*, 14.08.2013, <http://www.kyivpost.com/content/ukraine/ukraines-employers-federation-russias-customs-service-halts-all-ukrainian-imports-328360.html>
- 10) Russia hits at Ukraine with chocolate war, *EurActiv*, 14.08.2013, <http://www.euractiv.com/europes-east/russia-hits-ukraine-chocolate-war-news-529804>
- 11) Walker, Shaun, Ukraine's EU deal will be catastrophic, says Russia, *The Guardian*, 22.09.2013, <http://www.theguardian.com/world/2013/sep/22/ukraine-european-union-trade-russia>
- 12) Higgins, Andrew ja Kramer, Andrew, Ukraine Leader Was Defeated Even Before He Was Ousted, *The New York Times*, 03.01.2015, <http://www.nytimes.com/2015/01/04/world/europe/ukraine-leader-was-defeated-even-before-he-was-ousted.html>
- 13) Прем'єр Криму Могильов заявляє, що виконуватиме нові закони, *Радіо Свобода*, 23.02.2014, <http://web.archive.org/web/20140224032704/http://www.radiosvoboda.org/content/article/25274524.html>
- 14) Crimean police ordered to prevent clashes at any cost, *Interfax Ukraine*, 26.02.2014, <http://en.interfax.com.ua/news/general/192993.html>
- 15) Walker, Shaun, Russian takeover of Crimea will not descend into war, says Putin, *The Guardian*, 04.03.2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/mar/04/ukraine-crisis-russian-troops-crimea-john-kerry-kiev>
- 16) Putin: Russia helped Yanukovich to flee Ukraine, *BBC News*, 24.10.2014, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-29761799>
- 17) Cathcart, Will, Putin's Crimean Medal of Honor, Forged Before the War Even Began, *The Daily Beast*, 25.04.2014,

- <http://www.thedailybeast.com/articles/2014/04/25/putin-s-crimean-medal-of-honor-forged-before-the-war-even-began.html>
- 18) Россия не рассматривает вариант присоединения Крыма к России, *Interfax*, 04.03.2014, <http://www.interfax.ru/362633>
- 19) Референдум в Крыму: ответ «нет» не предусмотрен, *Голос Америки*, 11.03.2014, <http://www.golos-ameriki.ru/content/world-ukraine-crisis-referendum/1869197.html>
- 20) Klee, Miles, Crimean referendum sees 123 percent turnout in Sevastopol, *Daily Dot*, 17.03.2014, <http://www.dailydot.com/politics/crimea-referendum-123-percent-sevastopol/>
- 21) Gregory, Paul Roderick, Putin's 'Human Rights Council' Accidentally Posts Real Crimean Election Results, *Forbes*, 05.05.2014, <http://www.forbes.com/sites/paulroderickgregory/2014/05/05/putins-human-rights-council-accidentally-posts-real-crimean-election-results-only-15-voted-for-annexation/>
- 22) Defense Ministry: 50% of Troops In Crimea Defect To Russia , *Ukrainian News Agency*, 24.03. 2014, <http://wayback.archive.org/web/20140326090516/http://un.ua/eng/article/500186.html>
- 23) Backing Ukraine's territorial integrity, UN Assembly declares Crimea referendum invalid. *UN News Centre*, 27.03.2014, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=47443&Cr=Ukraine&Cr1=>
- 24) Ukraine conflict: Putin ally to build bridge to Crimea, *BBC News*, 30.01.2015, http://www.bbc.com/news/world-europe-31067977?ocid=socialflow_twitter
- 25) Decision to annex Crimea 'taken by Putin personally', *UNIAN*, 05.03.2015, <http://www.unian.info/politics/1052109-decision-to-annex-crimea-taken-by-putin-personally.html>
- 26) Crimea helicopters try to disrupt Tatar rallies, *BBC News*, 18.05.2014, <http://www.bbc.com/news/world-europe-27461159>

SUMMARY

This Bachelor's thesis has analysed the Crimean question in Ukrainian – Russian relations. The choice of this topic resulted from personal preferences as well as from a wish to give Estonian-speaking students a chance to better acquaint themselves with and explore a topic that while very present in the current political climate, has in fact been important and existed already for decades.

The thesis is divided into five chapters – the division is based on time periods, political climate and agreements. Hence Chapter 1 gives a background on the history and reasons for Crimea being a part of Ukraine since 1954, Chapter 2 focuses on the turbulent time period of the early 1990s when Crimean separatism first reared its head and the region itself was an important and highly sensitive subject in Ukrainian – Russian relations. There is a secondary focus on three important agreements which Ukraine and Russia were parties to – the Belavezha accords of 1991, the Budapest Memorandum of 1994 and the Black Sea agreement of 1997 – they are all covered by subchapters.

Chapter 3 deals with the aftermath of the (failed) attempts of Crimean separatism and the integration of that region into the newly independent Ukraine. It includes an analysis of the nascent Crimean politics as a subterrain of Ukrainian national politics and there is an additional subchapter concerning the problems of the newly returning Crimean Tatars. Chapter 4 sees Crimea again become a potential flashpoint, due to the attempts of Ukraine to integrate with Western security structures, such as NATO, which in turn collided with the renascent Russia, looking to reassert its influence in its „near-abroad“. The chapter concludes with Ukraine relinquishing its NATO ambitions which then result in a Russia – Ukraine rapprochement and a loss of political tensions in Crimea.

Finally Chapter 5 deals with the 2014 annexation of Crimea by the Russian Federation – its reasons, chronology and aftermath. Chapter 5 – while politically extremely relevant, has been deliberately kept brief in order to keep the focus of the thesis on the 20 year history of post-Soviet Crimea and Ukraine – Russia relations in general. Readers are also reminded that this thesis belongs to the Department of Contemporary History – hence the lessened focus on 2014, which can still be interpreted as recent memory, rather than contemporary history. An emphasis on

more recent years would qualify this thesis a work of political science, which, while a secondary subject of study and a personal interest is nonetheless not on the agenda.

Sources and materiel used in composing this thesis include mainly scholarly literature and digitally published sources, with secondary focus from research papers and articles. The publications are mostly dated from the 1990s and mid 2000s, while the more recent years are covered by means of research papers and articles. Digitally published sources include predominantly documents of the legislative and executive organs of Ukraine, Russia and Crimea. There's also a number of Wikileaks' cables which deal with the time period from 2008 – 2010. The language of used materiel is predominantly English, while a significant minority are in Russian and Ukrainian. Repeating a previous point, the literature body in Estonian is not complete enough and the amount of Estonian-language sources near-zero, to find usage in this thesis. The lack of Estonian-language research on this topic is not too surprising considering the distance between Estonia and the Black Sea region.

The thesis has concluded that the question of Crimea in Ukraine – Russia relations has consistently been a flashpoint between the two countries. That conflict did not erupt earlier is a combination of earlier compromise readiness, higher Ukrainian confidence (compared to 2014), Russian military-political weakness, and heightened international attention during the early 1990s. In the early 1990s Crimea could perhaps have seceded from Ukraine, had Russia actively supported it, due to concurrent separatist moods in Crimean political elite and ordinary citizens. Russia, however, was disinterested and/or unable to intervene, due to instability in Chechnya and president Boris Yeltsin preferring goodneighbourly relations with Ukraine and rapprochement with the West over a potential military-political conflict. Hence, Crimea was left alone against Ukraine and it soon decided to reach a compromise with Kyiv.

In the late 1990s and early 2000s Crimea was being integrated deeper into Ukraine, Crimean political landscape became a subdivision of the national, Crimean Tatars reached a number high enough to have a say in Crimean politics and Ukraine managed to set into place constitutional mechanisms which granted Kyiv decisive influence over the Crimean local political structures but at the same time had Crimea keep an autonomous status in many spheres of life.

A renewal of potential for conflict occurred in the mid and late 2000s with a resurgent Russia aiming to stamp its influence on its „backyard“, while Ukraine under

the presidency of Viktor Yushchenko set membership in NATO as a primary goal. Local populace in Crimea protested against NATO-led sea exercises, these protests were partly caused by the involvement of Russian security services. The 2008 Russo – Georgian war raised alarm bells in Ukraine, which for the first time since the early 1990s started considering the possibility of a future Russian intervention in Crimea. Ukraine failed, though, in its ambitions to receive a Membership Action Plan and the next president, Viktor Yanukovych, abandoned Ukraine's NATO-membership aspirations completely. Russia considered this and a renewed treaty on keeping its Black Sea fleet in Crimea a political victory but it came with a high economic cost.

Conflict in Crimea erupted decisively in early 2014 when Russia intervened militarily after Ukrainian president Yanukovych had fled from the country. Motivated, perhaps, from the potential loss of the Black Sea bases, or simply executing an already existing contingency plan, Russia moved to occupy and then annex the Crimean peninsula. The intervention was characterised by the emergence of unmarked soldiers, dubbed 'little green men' because of their appearance and 'unknown whereabouts', naturally they later turned out to be Russian soldiers. This was followed by a mock referendum, which, at one point, saw 123 percent of Sevastopol inhabitants vote for a union with Russia. The referendum was observed by far-right and far-left observers.

The process concluded with the annexation of Crimea into the Russian Federation, by doing so Russia discarded its commitments to protect Ukrainian territorial sovereignty (1994 Budapest memorandum) and it also broke the UN Charter of 1945, as well as the Helsinki and Paris Accords (1975 and 1990, respectively). Russia tried to justify its actions by equating Crimea with Kosovo. While there are some similarities between the two cases (unilateral declaration of independence, historical problems), the processes of those two are completely different (it took 9 years for Kosovo to declare its independence and there was prior history of ethnic and military conflict, while Crimea did that in less than two weeks and had no prior occurrence of conflict).

There seems to be no solution in sight for the question of Crimea in Russia – Ukraine relations. It is not probable that Russia will be able to get *de iure* recognition to its annexation, while it is *highly* improbable that Ukraine will be able to restore Crimea as a *de facto* part of the country. The question of Crimea could thus potentially remain unsolved for the following decades.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Jaak Erik Laja** (sünnikuupäev: 16.06.1992)

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Krimmi küsimus Ukraina ja Venemaa suhetes 1991 – 2014“,

mille juhendaja on dotsent Vahur Made,

1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste inimeste intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 21.05.2015

